

Uloga nezavisnih institucija i civilnog društva u razvoju i kontroli primene veštačke inteligencije sa aspekta ljudskih prava i slobode izražavanja – ažurirana verzija

Uloga nezavisnih institucija i civilnog društva u razvoju i kontroli primene veštačke inteligencije sa aspekta ljudskih prava i slobode izražavanja – ažurirana verzija

Ana Toskić Cvetinović

Oktober 2024.

Stavovi izrečeni u analizi pripadaju isključivo autoru i njegovim saradnicima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji. Svi pojmovi koji su u analizi upotrebljeni u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

Sadržaj

Lista skraćenica	4
O Analizi	5
Veštačka inteligencija, mediji i sloboda izražavanja	7
Veštačka inteligencija i moderacija sadržaja	7
Veštačka inteligencija u službi digitalnog nadzora	8
Veštačka inteligencija u službi propagande	9
Sjaj i senke generativne veštačke inteligencije	9
Dipfejk (engl. Deepfake) – dečja igračka ili moćno političko oružje?	10
Pravne intervencije - od „mekog prava“ do regulatornih prekretnica	12
Instrumenti mekog prava	12
Obavezujući akti	15
Savet Evrope	15
Evropska unija	16
Dosadašnja iskustva u uspostavljanju mehanizama kontrole nezavisnih tela i civilnog sektora nad razvojem i primenom veštačke inteligencije	19
Aktivnosti civilnog sektora	21
Uloga nezavisnih institucija i civilnog društva u kontroli primene veštačke inteligencije u Srbiji	24
Pravni i strateški okvir za uključivanje nezavisnih institucija i civilnog društva u kontrolu primene veštačke inteligencije u Republici Srbiji	24
Dosadašnja iskustva u kontroli primene veštačke inteligencije u Republici Srbiji od strane nezavisnih institucija i civilnog društva	30
Učešće u zakonodavnim i procesima izrade javnih politika	30
Dosadašnja praksa: biometrijski nadzor i dipfejk - izuzeci ili trendovi?	34
Zaključci i preporuke	36
Izvori	39

Lista skraćenica

AESIA	Agencia Española de Supervisión de Inteligencia Artificial (španska Agencija za nadzor nad veštačkom inteligencijom)
Akt o veštačkoj inteligenciji	Uredba Evropskog parlamenta i Saveta o utvrđivanju usklađenih pravila o veštačkoj inteligenciji (Akt o veštačkoj inteligenciji) i izmeni određenih pravnih akata Unije
CINL	La Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés (francuska Nacionalna komisija za informacione tehnologije i slobode)
DSA	Digital Services Act (Akt o digitalnim uslugama EU)
DSC	Digital Service Coordinator (Koordinator digitalnih usluga)
HDP A	Hellenic Data Protection Authority (grčki Organ za zaštitu podataka)
GDPR, Uredba	Opšta uredba EU o zaštiti podataka (engl. General Data Protection Regulation)
EBDS	European Board for Digital Services (Evropski odbor za digitalne usluge)
EU	Evropska unija
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije
NYON	None of Your Bussiness
OCD	organizacije civilnog društva
OEBS	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
SE	Savet Evrope
Strategija razvoja VI	Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2025. godine
SyRI	System Risk Indication
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (engl: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO)
VI	veštačka inteligencija
VLOSEs	veoma veliki onlajn pretraživači (engl: Very Large Online Search Engines)
VLOPs	veoma velike onlajn platforme (engl: Very Large Online Platforms)
ZZPL	Zakon o zaštiti podataka o ličnosti Republike Srbije

O Analizi

Iako se veštačka inteligencija (u daljem tekstu: „VI“) i sistemi zasnovani na njoj intenzivno razvijaju poslednje dve decenije, debata o uticaju primene VI na ljudska prava i slobode novijeg je datuma. Sa ubrzanim razvojem i širenjem primene veštačke inteligencije u različitim društvenim sferama, proširuje se i spektar ljudskih prava i sloboda na koje ova tehnologija ima direktan uticaj. Sloboda izražavanja sa te strane nije izuzetak, te je potencijalno ugrožena u svim slučajevima u kojima se VI primenjuje.

Međutim, za razliku od nekih drugih prava, poput prava na privatnost, uticaj primene VI na slobodu izražavanja često je posredan i prikriven, te ga je teže detektovati i adresirati. Iz tog razloga, kontrola nad razvojem i primenom VI treba da bude sveobuhvatna i sistemska, a uloga nezavisnih institucija i civilnog sektora u tim procesima može biti ključna.

Imajući to u vidu, Analiza uloge nezavisnih institucija i civilnog društva u razvoju i kontroli primene veštačke inteligencije sa aspekta ljudskih prava i slobode izražavanja (u daljem tekstu: „Analiza“)¹ ima za cilj da doprinese analitičkim osnovama primene medijskih politika i regulatorne reforme sa fokusom na oblast novih tehnologija, uključujući i veštačku inteligenciju, slobodu izražavanja i ulogu nezavisnih tela i civilnog društva u razvoju i nadzoru nad primenom VI sa aspekta ljudskih prava i slobode izražavanja.

Analiza posmatra uticaj veštačke inteligencije na ljudska prava, sa fokusom na slobodu izražavanja iz dva ugla:

- ▶ Primene VI u medijskoj sferi, od strane novinara i redakcija, i posledice ovih praksi na širi aspekt slobode izražavanja, odnosno slobodu primanja i slobodu saopštavanja informacija;
- ▶ Primene VI za potrebe različitih vidova digitalnog nadzora, od strane državnih ili privatnih subjekata, i posledice ovih praksi na slobodu izražavanja građana, a posebno novinara i aktivista.

1 Izvorna verzija Analize izrađena je 2022. godine, a usled značajnih tehnoloških i regulatornih promena, Analiza je ažurirana od jula do septembra 2024. godine. Podaci korišćeni u Analizi zasnivaju se na relevantnim izveštajima međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija i medijskih udruženja, relevantnim međunarodnim instrumentima i pravnom okviru koji uređuje pitanja od značaja za rad nezavisnih institucija, zaštitu ljudskih prava i primenu veštačke inteligencije u Republici Srbiji. Takođe, informacije predstavljene u ovoj Analizi prikupljene su i kroz direktne kontakte, razgovore i fokus grupe sa predstavnicima nezavisnih organa Republike Srbije (Poverenik za informacije od javnog značaja, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, i Zaštitnik građana), relevantnim nevladinim organizacijama i medijskim udruženjima (BIRN Srbija, Beogradski centar za ljudska prava, Inicijativa za ekonomska i socijalna prava - A11, Nezavisno udruženje novinara Srbije - NUNS, Partneri Srbija i Share fondacija), te nezavisnim ekspertima i ekspertkinjama (Amy Mitchell, izvršna direktorka Centra za vesti, tehnologiju i inovacije; Bojana Kostić, ekspertkinja za digitalna prava; dr Marta Mitrović, docentkinja na Filozofskom fakultetu u Nišu, Departman za komunikologiju i novinarstvo).

Na osnovu prepoznavanja osnovnih pitanja i izazova slobode izražavanja i medija u kontekstu primene VI, globalnih trendova u pogledu uloge nezavisnih institucija i civilnog društva u razvoju i nadzoru nad primenom VI, analize relevantnog pravnog okvira, te prikaza dosadašnjih iskustava u ovoj oblasti u Republici Srbiji, Analiza nastoji da predstavi moguće modele uključivanja nezavisnih tela² i civilnog društva u razvoj i nadzor nad primenom VI sa aspekta ljudskih prava i slobode izražavanja.

2 U kontekstu moguće uloge u kontroli razvoja i primene VI u Srbiji, a za potrebe ove Analize, pojam nezavisnih institucija obuhvata Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, i Zaštitnika građana. Uz ove organe, Analiza je uzela u obzir i rad Regulatornog tela za elektronske medije, kao i Saveta za štampu, kao nezavisnog, samoregulatornog tela koje prati poštovanje Kodeksa novinara Srbije.

Veštačka inteligencija, mediji i sloboda izražavanja

Iako još uvek ne postoji jedinstvena definicija veštačke inteligencije, u najširem smislu ona predstavlja disciplinu koja kombinuje računarske nauke i velike skupove podataka za potrebe rešavanja problema,³ i ima za cilj unapređenje sposobnosti mašina da obavljaju radnje koje traže ljudsku (humanu) inteligenciju.⁴

U medijskoj sferi, veštačka inteligencija dobila je nekoliko različitih vidova primene, i već je ostvarila značajan uticaj na medijske ekosisteme širom sveta. Gotovo više od decenije, alati veštačke inteligencije koriste se u medijima za automatizaciju različitih radnih procesa, od prevoda i lekture, prikupljanja i strukturiranja informacija, do izrade sažetaka izveštaja i drugih obimnih izvora informacija. U tom smislu, primena veštačke inteligencije omogućava brže plasiranje i deljenje informacija, i značajno može da unapredi njihov domašaj.^{5,6}

Veštačka inteligencija i moderacija sadržaja

Prikrivena svojstva veštačke inteligencije, i opšti manjak transparentnosti algoritama, direktno utiču na slobodnu volju i individualnu autonomiju pojedinaca,⁷ i predstavljaju rizik po sve elemente slobode mišljenja i izražavanja – slobodu mišljenja, slobodu primanja i slobodu saopštavanja informacija. Taj uticaj se pre svega odnosi na primenu VI u digitalnim medijima - u postupku pretraživanja, upravljanja ili kreiranja sadržaja.

Primena VI prilikom pre i post – moderacije sadržaja, ali i za potrebe generisanja preporuka i personalizacije sadržaja, zapravo određuje pristup informacijama za korisnike. Informacije nad kojima se ove radnje sprovode neretko su informacije od javnog značaja, nekada su to informacije za koje postoji povećano interesovanje javnosti, a nekada se to

3 <https://www.ibm.com/cloud/learn/what-is-artificial-intelligence#toc-what-is-ar-DhYPPT4m>.

4 Videti: Veštačka inteligencija: Deset koraka za zaštitu ljudskih prava, Savet Evrope, Komesar za ljudska prava, dostupno na <https://rm.coe.int/-/1680997222>, strana 5.

5 Videti više: B. Kostić, Veštačka inteligencija: Uticaj na slobodu izražavanja, medijske perspektive i regulatorni trendovi, dostupno na: <479666.pdf> ([osce.org](https://www.osce.org)), strana 38.

6 Prema istraživanju Rojters instituta za studije novinarstva sa početka 2023. godine, 67% anketiranih pojedinaca na rukovodećim pozicijama u medijima (urednici, izvršni direktori, itd) izjavilo je da koriste VI za izbor priča, odnosno preporuke na sajtovima ili aplikacijama (videti: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/journalism-media-and-technology-trends-and-predictions-2023>). Osnovana je pretpostavka da su ovi procenti danas dosta veći.

7 Videti: Izveštaj Specijalnog izvišćioca UN-a za slobodu mišljenja i izražavanja od 29. avgusta 2018, dostupno na engleskom jeziku na: <AI-and-FOE-GA.pdf> ([freedex.org](https://www.freedex.org)), strana 3.

interesovanje građi, tj. podstiče primenom algoritama, čime se direktno utiče na slobodu izražavanja u društvu.⁸

Veštačka inteligencija u službi digitalnog nadzora

Digitalni nadzor podrazumeva korišćenje tehnologija od strane država, korporacija ili drugih entiteta kako bi se sprovodile aktivnosti praćenja, prikupljanja informacija o komunikacijama ili drugim aktivnostima građana.

Biometrijski nadzor, automatsko prepoznavanje lica i praćenje kretanja, samo su neke od tehnika koje za različite svrhe koriste organi vlasti, poslodavci, i drugi na pozicijama moći. Ovakve aktivnosti mogu imati tzv. odvraćajući efekat (engl. *chilling effect*)⁹ koji se ogleda u samocenzuri i odvraćanju građana da uzmu učešće u demokratskim procesima.¹⁰ Uz saznanje da su pod stalnim nadzorom, građani se ne osećaju slobodno da komuniciraju, sastaju se, učestvuju na političkim skupovima, ili da na druge načine izražavaju svoje stavove, mišljenja i uverenja.

Veštačka inteligencija je veoma brzo našla svoje mesto u ovim praksama. U kontekstu digitalnog nadzora koji dolazi od nedržavnih subjekata, alati veštačke inteligencije koriste se za online praćenje i profilisanje korisnika, kako bi se predvidelo njihovo buduće ponašanje, interesovanja ili potrebe. Pored upotrebe ovih alata u svrhe targetiranog oglašavanja, veb sajtovi i pretraživači ih koriste kako bi generisali rezultate pretrage i na taj način usmeravali i tokove debata o značajnim društvenim pitanjima. Na taj način se kreiraju tzv. „*filter bubbles*,”¹¹ odnosno situacije u kojima veb sajtovi i pretraživači prikazuju korisnicima samo one sadržaje koji se uklapaju u njihova prethodna ponašanja na internetu.

Konačno, korišćenje tehnologije za automatsko prepoznavanje lica zasnovane na sistemima veštačke inteligencije, posebno u javnim prostorima, otvara pitanja masovnog, neselektivnog i kontinuiranog praćenja građana, sa uticajem na pravo na privatnost, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja, itd. Za novinare, uzbunjivače i aktiviste ovakav nadzor nosi dodatne opasnosti u pogledu otkrivanja izvora, ugrožavanja bezbednosti novinara ili sprečavanja objavljivanja istraživačkih priča. Na taj način se značajno ograničava prostor

8 B. Kostić, strana 26.

9 Michaela Padden, The transformation of surveillance in the digitalisation discourse of the OECD: a brief genealogy, 2023, dostupno na: <https://policyreview.info/articles/analysis/transformation-of-surveillance-in-digitalisation-discourse>

10 Videti na primer: London Policing Ethics Panel, Final Report on Live Facial Recognition, dostupno na: http://www.policingethicspanel.london/uploads/4/4/0/7/44076193/live_facial_recognition_final_report_may_2019.pdf, str. 59

11 Videti: <https://www.forbes.com/councils/forbestechcouncil/2024/02/02/artificial-intelligence-the-new-eyes-of-surveillance/>

za građansko delovanje i ostvarivanje kontrolne uloge koju mediji i aktivisti imaju u jednom društvu.¹²

Veštačka inteligencija u službi propagande

Brzina priređivanja i deljenja informacija koje primena veštačke inteligencije omogućava odnosi se ne samo na tačne i ažurne, već i na netačne i lažne informacije, kao i na sadržaje koji se plasiraju u svrhe političke propagande. U tom smislu, VI neretko se nalazi u službi manipulacije javnim mnjenjem i stavovima građana. Neke od tehnika koje se zasnivaju na primeni VI u svrhe širenja lažnih informacija i propagande uključuju: eksploataciju bihevioralnih podataka, i to uglavnom metapodataka koji se generišu na online platformama; prepoznavanje postojećih ponašanja i predikcije budućih modela ponašanja; amplifikaciju i postavljanje agende – što češće korisnici vide određeni sadržaj, smatraće ga relevantnijim, a određenu temu značajnijom za društvo i zajednicu (za ove svrhe, sve češće se koriste politički botovi ali i farme trolova); targetiranje emocija, kroz analizu reakcija korisnika i obradu prirodnog jezika.¹³ Na ovaj način, građani se dodatno angažuju u odnosu na određenu temu ili sadržaj, postaju spremniji da ulaze u dalje direktne interakcije (i konfrontacije) i učvršćuju (najčešće ekstremne) stavove.

Sjaj i senke generativne veštačke inteligencije

Pojava generativne veštačke inteligencije, koja prevazilazi radnje poput automatizacije i analize, i omogućava kreiranje novog sadržaja (poput teksta, slika, video snimaka, kodova...), donela je nove prilike, ali i izazove. Plasiranje alata ChatGPT u novembru 2022, a potom i drugih sistema generativne veštačke inteligencije za masovnu upotrebu,¹⁴ pokrenulo je niz novih pitanja - od zakonitosti upotrebe podataka za treniranje i razvoj ovih modela, zaštite prava intelektualne svojine, pristrasnosti i diskriminatornosti algoritama i njihovog uticaja na produbljivanje društvenih podela i dalje diskriminacije osetljivih kategorija lica. O nekim od ovih pitanja odlučivala su i relevantna tela, pre svega u državama članicama Evropske unije (EU), a na neka su regulatori pokušali da odgovore normama ili instrumentima tzv. mekog prava (o tome više u nastavku Analize).

12 Article 19, When Bodies Become Data: Biometric Technologies and Freedom of Expression, dostupno na: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2021/05/Biometric-Report-P3-min.pdf>, str. 19.

13 Šnurenko I, Murovana I, Kušču Ibrahim, Demeriel T, Artificial intelligence: media and information literacy, human rights and freedom of expression, UNESCO Institute for Information Technologies in Education, TheNextMinds (UK), dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375983>, str. 68.

14 Poput: Davinci.Ai i Imagine.Ai, koji omogućavaju kreiranje slika i drugih vizuelnih sadržaja korišćenjem veštačke inteligencije; Dall-E, modela koji je kao i ChatGPT kreirao OpenAi, a koji omogućava kreiranje vizuelnih sadržaja na osnovu tekstualnih inputa; Gemini (odnosno, prethodno „Bard“), čet bot koji je Google razvio kao direktan odgovor na pojavu ChatGPT-a, itd.

Pored globalne zanesenosti mogućnostima generativne VI,¹⁵ u kontekstu medija i slobode izražavanja generativna VI otvorila je i pitanja autentičnosti, tačnosti i istinitosti sadržaja, autorskih prava, ali i budućnosti novinarske profesije. Ubrzo je usledila i reakcija nekih medija – prema istraživanju Rojters instituta, već do kraja 2023. godine, 48% najčešće korišćenih informativnih sajtova u deset analiziranih zemalja¹⁶ blokiralo je indeksere¹⁷ OpenA-I-ja, a nešto manji broj njih (24%) i indeksere VI Gugla.¹⁸ Prirodno, ovakve prakse češće su primenjivali portali sa većim domašajem od onih koji imaju manje publike.

Dipfejk (engl. Deepfake) – dečja igračka ili moćno političko oružje?

Generativna VI ubrzo počinje da se koristi i za kreiranje lažnih profila i lažnih sadržaja, poput *dipfejka*, koji predstavljaju uverljive, ali lažne, fotografije, audio i video snimke, napravljene primenom veštačke inteligencije.¹⁹ Širenjem ovakvih sadržaja, korisnici se dovode u zabludu, i onemogućava im se da izgrade samostalno, informisano mišljenje o određenom događaju ili pojavi.^{20, 21} Posledično, ovakve prakse mogu uticati i na odluke koje pojedinci donose, uključujući i političke odluke. Ovakav potencijal dipfejka izazvao je dodatne zabrinutosti povodom činjenice da je tokom 2024. godine gotovo polovina svetske populacije imala (ili će do kraja godine imati) priliku da glasa.²² Korišćenje dipfejka tokom izbornih kampanja zabeleženo je u više navrata tokom 2023. i 2024. godine, i to kao korišćenje lažnih audio ili video zapisa. Tako su u januaru 2024, birači u Saveznoj državi Nju Hempšir dobili poziv sa glasom predsednika Bajdena, a u kome se građani pozivaju da se suzdrže od izlaska na preliminarne izbore u toj državi. Ubrzo se ispostavilo da se radi o dipfejk snimku, a odgovornost za ovaj slučaj još uvek se utvrđuje. Nadalje, i u Evropskoj uniji, tačnije u Slovačkoj, tokom izborne tišine, na društvenoj mreži Fejsbuk počeo je da kruži (ispostaviće se lažni) audio zapis u kome lider liberalne stranke, Mihael Šimečka, i novinarka Monika Todova razgovaraju o izbornoj prevari, tj. kupovini glasova predstavnika

15 Prema istraživanja Associated Press-a iz 2023. godine, od 292 ispitanika iz medijske industrije, njih 73,8% izjavilo je da su oni, ili njihove kuće, već koristile generativnu VI u određenom kapacitetu. Izveštaj "Generative AI in Journalism: The Evolution of Newswork and Ethics in a Generative Information Ecosystem", dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/379668724_Generative_AI_in_Journalism_The_Evolution_of_Newswork_and_Ethics_in_a_Generative_Information_Ecosystem

16 Analizirani su mediji u Brazilu, Danskoj, Meksiku, Nemačkoj, Norveškoj, Indiji, Poljskoj, SAD, Španiji, Velikoj Britaniji.

17 Tzv. *web crawlers*, tj. programi za popisivanje veba koji prikupljaju informacije za potrebe modela VI.

18 Videti: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/how-many-news-websites-block-ai-crawlers>

19 Videti: [What is Deepfake Technology? | Definition from TechTarget](#);

20 D. Leslie, Christopher Burr, Mhairi Aitken, Josh Cows, Mike Katell, & Morgan Briggs, Artificial Intelligence, Human Rights and the Rule of Law - A Primer, dostupno na: <https://rm.coe.int/primer-en-new-cover-pages-coe-english-compressed-2754-7186-0228-v-1/1680a2fd4a>, str. 16.

21 Za razliku od dipfejka koji podrazumeva upotrebu naprednije tehnologije, u medijima (i na društvenim mrežama) je decenijama unazad prisutan i fenomen tzv. *cheapfake-a*, koji podrazumeva modifikaciju medijskih sadržaja (fotografija, video zapisa) korišćenjem konvencionalne i pristupačne tehnologije, i tehnika poput fotošopa, usporavanja ili ubrzavanja videa, i sl. Izvor: <https://mediamanipulation.org/definitions/cheap-fake>

22 Tokom 2024. godine, izbori su se održali u Evropskoj uniji za novi sastav Evropskog parlamenta, ali i nekim državama članicama, poput Austrije, Belgije, Hrvatske i Litvanije. Takođe, glasali su građani Indonezije, Indije, Irana, Rusije, Tajvana, Velike Britanije, a izbori u SAD su u vreme pisanja ove Analize u toku, sa centralnim izbornim danom zakazanim za 5. novembar 2024.

manjinske romske zajednice. Iako je naknadno utvrđeno da se radi o dipfejk, zbog politika kompanije Meta koje su se odnosile na adresiranje dipfejk video, ali ne i audio materijala, snimak je bio dostupan velikom broju glasača. Koliki je uticaj imao na ishod izbora, teško je proceniti, ali je svakako uneo pometnju u jedan deo populacije.²³

U najvećem broju slučajeva, lažni sadržaji deljeni su putem društvenih mreža ali i putem konvencionalnih medija. Tako je predizborna kampanja za opšte izbore u Turskoj u maju 2023, bila obeležena nizom lažnih vesti o kandidatima, uglavnom protivnicima (tadašnjeg i trenutnog) predsednika Erdogana. Između ostalog, manjim konvencionalnim medijima, a potom i društvenim mrežama, kružili su dipfejk zapisi na kojima Erdoganov najozbiljniji rival, Kemal Kiličdaroglu, učestvuje na skupu Kurdske radničke partije, koja je označena kao teroristička organizacija. Iako je vrlo brzo postalo jasno da je snimak generisan alatima VI, njegov domašaj bio je veliki pa je ubrzo i algoritam Gugla predlagao ovaj video kao jedan od prvih rezultata pretrage o opozicionom kandidatu. Drugi opozicioni kandidat, povukao se iz izborne trke nakon što je mrežama počeo da kruži lažni porno snimak sa njegovim likom.²⁴

Teško je i dalje utvrditi da li, i u kojoj meri, sve rasprostranjenije korišćenje dipfejka utiče na odluke birača i na ishode izbora. Postoji veća zabrinutost za ovaj uticaj na lokalnim izborima, u odnosu na nacionalne, za koje uglavnom postoji veća medijska pokrivenost i sada već razvijeni mehanizmi provere informacija: fakt-čeking (*engl. fact-checking*). Lokalni mediji mogu biti podložniji širenju lažnih informacija, uključujući i dipfejkove, s obzirom da imaju manje kapaciteta da utvrde autentičnost sadržaja, a takvi kapaciteti uglavnom su ograničeni i u lokalnim zajednicama, među nezavisnim istraživačima, civilnim sektorom i institucijama. Bez obzira o kom nivou političkog odlučivanja i delovanja da se radi, šira upotreba dipfejka ima nesumnjiv uticaj na poverenje građana u medije, demokratske procese i institucije uopšte.²⁵

23 Videti: <https://www.ispionline.it/en/publication/an-overview-of-the-impact-of-genai-and-deepfakes-on-global-electoral-processes-167584>

24 <https://www.wired.com/story/deepfakes-cheapfakes-and-twitter-censorship-mar-turkeys-elections/>

25 <https://www.ispionline.it/en/publication/an-overview-of-the-impact-of-genai-and-deepfakes-on-global-electoral-processes-167584>

Pravne intervencije - od „mekog prava“ do regulatornih prekretnica

Dostupnost i sve šira primena veštačke inteligencije, kao i sve veći uticaj ove tehnologije na ljudska prava i slobode, dali su zamajac i razvoju pravnog okvira za razvoj i primenu veštačke inteligencije. U pogledu primene VI koja je od značaja za medije, i slobodu izražavanja uopšte, postavlja se pitanje primenjivosti ovog šireg pravnog okvira za VI. Odgovor na ovo pitanje je nesumnjivo pozitivan, a posebne specifičnosti upotrebe VI u sferi medija i slobode izražavanja dodatno su istaknute različitim instrumentima mekog prava, poput smernica ili preporuka, etičkih kodeksa, i sl.²⁶ Uz to, važno je napomenuti da se u pogledu primene VI i njenog uticaja na ljudska prava uopšte, pa tako i na slobodu izražavanja, nesumnjivo primenjuju i propisi koji uređuju zaštitu ljudskih prava i sloboda. Analiza ukazuje samo na neke od relevantnih dokumenata.

Instrumenti mekog prava

Izveštaj Specijalnog izvestioca UN-a za slobodu mišljenja i izražavanja²⁷ ukazuje na rizike koje primena veštačke inteligencije donosi za slobodu mišljenja, slobodu izražavanja, pravo na privatnost, zaštitu od diskriminacije, pravo na delotvoran pravni lek. Takođe, u Izveštaju o nadzoru i ljudskim pravima, ukazuje se na uticaj biometrijskog i drugih vrsta nadzora koji se sprovode primenom sofisticiranih tehnologija na branitelje ljudskih prava, političare, novinare i istražitelje UN-a.²⁸ Specijalni izvestilac posebno je ukazao na spregu vlada i privatnih kompanija u trgovini i primeni opreme za nadzor,²⁹ i pozvao ove subjekte na odgovornost i poštovanje standarda ljudskih prava i sloboda. Poseban izveštaj Specijalnog izvestioca za prava osoba sa invaliditetom³⁰ bavi se pitanjima prava ove kategorije lica u kontekstu primene veštačke inteligencije, posebno ukazujući na moguću diskriminaciju

26 U ovoj Analizi dat je osvrt na neke od ovih instrumenata, uz napomenu da različite međunarodne organizacije intenzivno rade na izradi novih instrumenata koji bi trebalo da adresiraju ubrzani razvoj VI, i posledice koje on ima po ljudska prava i slobode.

27 Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, dostupno na: <https://freedex.org/wp-content/blogs.dir/2015/files/2018/10/AI-and-FOE-GA.pdf>

28 Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Surveillance and Human Rights, dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2019/06/un-expert-calls-immediate-moratorium-sale-transfer-and-use-surveillance?LangID=E&NewsID=24736>

29 Ibid. strana 7.

30 Izveštaj Specijalnog izvestioca UN-a za prava lica sa invaliditetom, od 28. decembra 2021, dostupno na engleskom jeziku na: <https://digitallibrary.un.org/record/3956054>.

ovih lica.³¹ U Izveštaju se navodi da bi prava na traženje, primanje informacija bez mešanja, kao i na širenje informacija mogla biti ugrožena ako se veštačka inteligencija koristi za sužavanje građanskog prostora i jačanje cenzure, kao i ako pomaže vladama u praćenju i targetiranju pripadnika određenih grupa, uključujući manjine. Takođe se ukazuje da online zlostavljanje primenom botova dodatno utiče na slobodu izražavanja, posebno imajući u vidu tzv. „odvrćajući efekat” (engl. *chilling effect*) na pripadnike marginalizovanih grupa koji su žrtve tzv. istorijske diskriminacije.³²

Kancelarija predstavnice OEBS-a za slobodu medija (RFOM) objavila je 2021. godine publikaciju „Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja u fokusu – Priručnik za razvoj politika“ (engl: *Spotlight on AI and freedom of expression – SAIFE*). Ova publikacija daje smernice državama učesnicama OEBS-a o tome kako da ispune svoju pozitivnu obavezu zaštite ljudskih prava pojedinaca pri razvoju „regulatornih odgovora na nove izazove sa kojima se suočava pravo na slobodu izražavanja u digitalnom dobu.“³³ SAIFE sadrži niz preporuka o korišćenju VI u moderaciji sadržaja (sa fokusom na bezbednosne pretnje i govor mržnje, kao i u priređivanju i deljenju sadržaja (sa fokusom na medijski pluralizam i oglašavanje zasnovanom na praćenju). Deo preporuka obuhvata i ulogu civilnog društva i nezavisnih tela u kontroli nad primenom VI u medijima. Na primer, u pogledu transparentnosti algoritama, navodi se da države treba da zahtevaju da „internet posrednici omoguće istraživačima i organizacijama civilnog društva pristup skupovima podataka i modelima, kako bi mogli da ih procene i pruže činjeničnu osnovu za istraživanja zasnovana na javnom interesu.“³⁴ Takođe, preporuka za zahtev za transparentnost kako bi se omogućio delotvoran nadzor navodi i da države treba da ovlaste nadzorna tela sa ekspertizom u oblasti jednakosti i nediskriminacije „da prate i rešavaju neujednačene ili diskriminatorne efekte automatskog donošenja odluka na marginalizovane grupe.“³⁵ Navodi se da ova tela mogu biti, na primer, organi zaduženi za zaštitu ljudskih prava, ombudsman, ili poverenik za informacije i privatnost. Takođe, preporuka je da ovim telima treba omogućiti da vode strateške parnice kako bi se adresirali diskriminatorni efekti automatizovanog odlučivanja.³⁶ U kontekstu transparentnosti, preporuka je i da „organizacije civilnog društva, akademski istraživači koji sprovode istraživanja u javnom interesu i novinari treba da budu u mogućnosti da sprovode smisleno praćenje i revizije automatizovanih sistema za donošenje

31 Videti: Ibid. str. 15-17.

32 Ibid. strana 13.

33 Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja u fokusu – priručnik za razvoj politika“, dostupno na <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/519996.pdf>, strana 14.

34 Ibid, str. 40.

35 Ibid. str. 42-43.

36 Ibid. str. 43.

odluka.³⁷ To podrazumeva pristup svim neophodnim informacijama za praćenje, poput izvornog koda, kriterijuma podataka i metrike učinka.

Preporuke za poštovanje ljudskih prava u upravljanju sadržajem, obuhvataju i obavezno sprovođenje procene uticaja, koja treba da se zasniva i na doprinosima onih zajednica i grupa na koje se primenjuje ili odnosi VI, uključujući i civilno društvo i marginalizovane grupe.³⁸ Takođe, preporuke o pristupu efikasnom pravnom leku i pravnoj zaštiti u kontekstu moderacije sadržaja, ukazuju da je postojanje jasno formulisanih i dostupnih uslova korišćenja Internet posrednika neophodan preduslov za nadzor od strane civilnog sektora i vlade.³⁹ Posebna pažnja u preporukama se posvećuje marginalizovanim grupama, uključujući i set preporuka o pozitivnoj upotrebi veštačke inteligencije za stvaranje bezbednih prostora za marginalizovane grupe.⁴⁰ Takođe, preporučuje se državama da jačaju nezavisna regulatorna tela za medije i druge nadležne organe koje bi trebalo da uključe u javni nadzor i istraživanja. Ovo uključivanje obuhvata, na primer, i učešće ovih organa u procenama uticaja na ljudska prava.⁴¹

Na nivou EU, za adresiranje upotrebe VI u medijima od značaja je instrument samo-regulacije Kodeks prakse o dezinformacijama, usvojen 2018, a unapređen 2022. godine.⁴² Potpisnici Kodeksa su različiti subjekti, od onlajn platformi, oglašivača, fakt-čekera, do organizacija civilnog društva, koji su se obavezali da preduzmu mere za borbu protiv dezinformacija. Uz Akt o digitalnim uslugama EU, Kodeks postavlja i značajne osnove za koregulaciju, a posebno u pogledu obaveza za veoma velike onlajn platforme i pretraživače (više u nastavku) da procenjuju sistemске rizike koje njihove usluge predstavljaju za društvo.

Između ostalog, Kodeks predviđa i obaveze transparentnosti sistema VI (Obaveza 15) za potpisnice koje razvijaju ili upravljaju sistemom VI, odnosno koje šire sadržaje generisane ili manipulisane veštačkom inteligencijom kroz svoje usluge. Ove obaveze obuhvataju:

37 Ibid, str. 45.

38 Ibid, 48.

39 Ibid, 50.

40 Videti, ibid, str. 51-52.

41 Ibid, str. 75.

42 *The Strengthened Code of Practice on Disinformation 2022*, dostupno na: [2022 Strengthened Code of Practice on Disinformation | Shaping Europe's digital future](#)

- i) Uspostavljanje ili potvrđivanje politika za sprečavanje zabranjenih manipulativnih praksi sistema VI koji generišu ili manipulišu sadržajima, kao što su upozorenja korisnicima, ili proaktivno prepoznavanje takvog sadržaja;
- ii) Uspostavljanje ili potvrđivanje politika kako bi se osiguralo da su algoritmi koji se koriste za otkrivanje, moderiranje i sankcionisanje nedozvoljenog ponašanja i sadržaja na njihovim uslugama pouzdani, da poštuju prava krajnjih korisnika i da ne predstavljaju zabranjene manipulativne prakse koji nedopustivo iskrivljuju njihovo ponašanje u skladu sa zakonodavstvom Unije i država članica.

Obavezujući akti

Savet Evrope

U okviru Saveta Evrope poslednjih godina intenzivno se radi na razvoju „mekog“, ali i obavezujućeg pravnog okvira koji se odnosi na primenu veštačke inteligencije i njenog uticaja na ljudska prava.⁴³ Možda i najznačajniji iskorak do sada u uređenju standarda razvoja i primene veštačke inteligencije na nivou međunarodnih organizacija predstavlja nedavno usvojena Okvirna konvencija Saveta Evrope o veštačkoj inteligenciji, ljudskim pravima, demokratiji i vladavini prava.⁴⁴ Iako se ne bavi posebno primenom veštačke inteligencije u kontekstu medija i slobode izražavanja, Okvirna konvencija značajna je jer predstavlja prvi međunarodni obavezujući instrument koji definiše osnovne principe i standarde koje potpisnice moraju da ispune tokom čitavog životnog ciklusa veštačke inteligencije koja se primenjuje od strane organa vlasti, ili privatnih subjekata koji postupaju u ime organa vlasti. Član 5. Okvirne konvencije predviđa da su države potpisnice obavezne da primenjuju mere kako bi se osiguralo da se sistemi veštačke inteligencije ne koriste za podrivanje integriteta, nezavisnosti i efikasnosti demokratskih institucija i procesa, uključujući principe podele vlasti, nezavisnosti sudstva i pristupa pravdi. Takođe, navodi se da će države potpisnice usvojiti mere kojim se štite demokratski procesi, uključujući i pravičan pristup i učesće građana u javnim debatama, te mogućnosti da slobodno izraze svoje mišljenje. Kako je Okvirna konvencija tek otvorena za potpisivanje (među prvim potpisnicama je i Evropska

43 Neki od relevantnih dokumenata uključuju: Studiju o dimenzijama ljudskih prava u tehnikama obrade podataka i mogućim regulatornim implikacijama/*Study on the human rights dimensions of automated data processing techniques (in particular algorithms) and possible regulatory implications*, dostupno na: [1680796d10 \(coe.int\)](https://rm.coe.int/1680796d10); Deklaraciju o manipulativnim mogućnostima algoritamskih procesa/*Declaration by the Committee of Ministers on the manipulative capabilities of algorithmic processes*, dostupno na: [Result details \(coe.int\)](https://rm.coe.int/result-details); Mogući elementi pravnog okvira o veštačkoj inteligenciji, a na osnovu standarda Saveta Evrope o ljudskim pravima, demokratiji i vladavini prava/*Possible elements of a legal framework on artificial intelligence, based on the Council of Europe's standards on human rights, democracy and the rule of law*, dostupno na: <https://rm.coe.int/cahai-2021-09rev-elements/1680a6d90d>

44 Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, dostupno na: <https://rm.coe.int/1680afae3c>

unija), ostaje da se vidi kakvi će biti njeni efekti, a posebno na koji način će Evropski sud za ljudska prava ceniti ispunjenje obaveza država potpisnica.

Evropska unija

Pored usvajanja krovnog propisa koji uređuje razvoj i primenu VI (više o tome u nastavku), Evropska unija više od deceniju intenzivno radi na razvoju šireg pravnog okvira koji reguliše upotrebu podataka. U kontekstu primene VI i njenog uticaja na ljudska prava, uopšte, sve ove akte treba posmatrati u korelaciji jedan sa drugim. Jedan od značajnijih akta u tom smislu je Opšta uredba o zaštiti podataka EU (engl. General Data Protection Regulation – GDPR, u daljem tekstu „Uredba“),⁴⁵ koja propisuje načela obrade podataka o ličnosti, prava lica na koja se podaci odnose, pravila međunarodnog transfera podataka, ali ne i posebna pravila koja se odnose na zaštitu podataka o ličnosti primenom VI. Međutim, Uredba daje definicije nekih pojmova koji su relevantni za ovu oblast, poput definicije obrade podataka o ličnosti, automatizovane obrade, profilisanja, pretpostavljene i integrisane privatnosti, itd.⁴⁶

Kako bi se podstakao razvoj sistema VI, uz adresiranje rizika koje primena VI podrazumeva, na nivou Evropske unije (u daljem tekstu: EU) sproveden je višegodišnji proces izrade prvog propisa koji bi trebalo da unifikuje pravo država članica u ovoj oblasti - Uredbe Evropskog parlamenta i Saveta o utvrđivanju usklađenih pravila o veštačkoj inteligenciji (Akt o veštačkoj inteligenciji) i izmeni određenih pravnih akata unije.⁴⁷ Akt o veštačkoj inteligenciji konačno je usvojen u maju, stupio je na snagu u avgustu 2024. godine i ima za cilj da pruži onima koji razvijaju, implementiraju i koriste VI jasne zahteve i obaveze u vezi sa specifičnom upotrebom VI. Akt vrši klasifikaciju sistema VI u odnosu na ozbiljnost rizika i to na:

- Sisteme sa neprihvatljivim rizikom, čija je upotreba zabranjena;
- Visokorizične sisteme;
- Sisteme sa ograničenim rizikom;
- Sisteme sa minimalnim rizikom.

45 Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)

46 Više o Opštoj uredbi zaštite podataka EU i ključnim pojmovima koje uređuje, videti u: Toskić i drugi, Analiza uticaja procesa evropskih integracija na lokalnu samoupravu u Srbiji u oblasti zaštite podataka o ličnosti i pristupa informacijama od javnog značaja (deo pregovaračkog poglavlja 23 – pravosuđe i osnovna prava) Stalna konferencija gradova i opština, dostupno na [1591183752_Analiza - ZPL web.pdf \(skgo.org\)](#), str. 21 – 51.

47 Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act), *OJ L*, 2024/1689, 12.7.2024

Akt o veštačkoj inteligenciji ne uređuje posebno primenu veštačke inteligencije u medijskom ekosistemu i u svrhe informisanja uopšte, ali su odredbe Akta primenjive na medije sa dva aspekta: a) medije kao korisnike sistema veštačke inteligencije i b) medije kao subjekte koji razvijaju sisteme veštačke inteligencije.

U tom smislu, postavlja se pitanje da li se neki od modela primene VI u sferi informisanja mogu svrstati u grupu zabranjenih sistema VI iz člana 5. Akta o veštačkoj inteligenciji. Tu se pre svega misli na sisteme u kojima se primenjuju subliminalne tehnike kojih osoba nije svesna, ili namerno manipulativne ili obmanjujuće tehnike kako bi se značajno uticalo na ponašanje osobe ili grupe osoba i posledično uticalo na način na koji one donose odluke, kao i sistema koji iskorišćavaju bilo koju slabost fizičkog lica ili grupe lica zbog njihovog uzrasta, invaliditeta ili specifičnog društvenog ili ekonomskog položaja kako bi se značajno izmenilo ponašanje i posledično toj ili drugoj osobi uzrokovala šteta, ili bi se moglo razumno očekivati da će se prouzrokovati šteta.⁴⁸ Jezik ove odredbe nije dovoljno precizan da bi se sa sigurnošću moglo tvrditi da li, na primer, aktivnosti društvenih mreža, poput tzv. tamnih obrazaca (engl. *dark patterns*),⁴⁹ spadaju u grupu zabranjenih sistema VI.⁵⁰

Odredbe Akta o VI o upotrebi sistema za daljinsku biometrijsku identifikaciju u realnom vremenu na javnim površinama bile su predmet zagovaranja organizacija za zaštitu ljudskih prava u EU. Usvojeno rešenje iz čl. 5. st. 1 h) zabranjuje primenu ovih sistema, uz određene izuzetke koji su oštro kritikovani,⁵¹ a koji se odnose na primenu u situacijama u kojima je to nužno, i u meri u kojoj je neophodno radi ostvarenja jednog od sledećih ciljeva:

- i. ciljane potrage za konkretnim žrtvama otmice, trgovine ljudima ili seksualnog iskorišćavanja ljudi, kao i potrage za nestalim osobama;
- ii. sprečavanja konkretne, znatne i neposredne pretnje životu ili telesnoj sigurnosti fizičkih lica ili stvarne i prisutne ili stvarne i predvidljive pretnje od terorističkog napada;
- iii. lociranja ili identifikacije osobe osumnjičene za izvršenje krivičnog dela u svrhu vođenja krivične istrage ili progona ili izvršenja krivične sankcije za krivična dela predviđena Aktom, a za koja je u određenoj državi članici zaprećena kazna zatvora ili lišenje slobode u maksimalnom trajanju od najmanje četiri godine.

48 Čl. 5. st. 1 a) i b) Akta o veštačkoj inteligenciji

49 *Dark patterns* ili *deceptive designs patterns* predstavljaju različite vidove korisničkog interfejsa, usmerene ka obmanjivanju i manipulisanju korisnika kako bi se ponašali na određeni način.

50 Videti: <https://www.ai4media.eu/the-use-of-ai-in-the-media-sector-policy-and-legislative-developments-at-the-eu-level/>

51 Videti, na primer: <https://www.accessnow.org/whats-not-in-the-eu-ai-act-deal/>, <https://edri.org/our-work/eu-ai-act-fails-to-set-gold-standard-for-human-rights/>

U kontekstu medija i slobode izražavanja, osnovna zabrinutost odnosi se na ograničene mogućnosti kontrole primene ovih odredbi i prostor za njihovu zloupotrebu, tj širu primenu nadzora od obima koji je predviđen Aktom o VI.

Konačno, u visokorizične sisteme, Aktom o veštačkoj inteligenciji svrstavaju se oni za prepoznavanje emocija (takođe prisutni u medijskom ekosistemu), za koje se, kao i za sisteme koji su namenjeni interakciji sa fizičkim licima i dipfejk sadržaje, propisuju obaveze informisanja korisnika da se radi o sadržajima generisanim pomoću VI.⁵² Ostaje da se vidi na koji način će se pratiti primena ovih sistema u medijskom kontekstu.

Odredbe Akta o VI, a u kontekstu medija i uticaja VI na slobodu izražavanja, treba posmatrati i u vezi sa odredbama Akta o digitalnim uslugama EU (engl. Digital Services Act – DSA).⁵³ To se, pre svega, odnosi na odredbe koje se odnose na obaveze transparentnosti, kao i na odredbe o zabranjenim sistemima VI. Tako, u pogledu transparentnosti, čl. 27 DSA predviđa obavezu objavljivanja, na jasnom i razumljivom jeziku, informacija o ključnim parametrima koje online platforme koriste za sisteme preporuka, kao i mogućnosti da korisnici izmene ili utiču na te parametre.

Takođe, značajan aspekt DSA predstavlja obaveza platformi za uspostavljanjem mehanizama zaštite prava korisnika, uključujući i prijavljivanje i uklanjanje nezakonitog sadržaja. Upravo je koncept nezakonitog sadržaja značajan za vezu između ova dva akta –sa jedne strane, pojam nezakonitost sadržaja u DSA odnosi se na sadržaj koji je nezakonit prema propisima EU, ili propisima države članice koji su u skladu sa pravom EU, nevezano za prirodu ili oblast koja je tim propisima uređena. Sa druge strane, Akt o VI ne bavi se samim sadržajem koji je proizveden sistemom veštačke inteligencije, već funkcionisanjem i svrhom sistema, ali bi se moglo zamisliti da se sadržaj proizveden nedozvoljenim sistemom VI smatra nezakonitim i prema DSA, što bi omogućilo primenu mehanizama oba propisa.⁵⁴

Za razliku od Akta o VI, DSA eksplicitno zabranjuje tamne obrasce, što dovodi do tumačenja da bi ovakve prakse bile zabranjene bilo da se oni zasnivaju na veštačkoj inteligenciji ili nekoj drugoj tehnologiji. Sa druge strane, slično odredbama Akta o VI koje zabranjuju sisteme sa ciljem iskorišćavanja slabosti lica, DSA zabranjuje ciljano oglašavanje zasnovano na osetljivim podacima, poput verskog opredeljenja, seksualne orijentacije ili etničke pripadnosti, kao i oglašavanje maloletnim licima.⁵⁵

52 Čl. 50. Akta o veštačkoj inteligenciji.

53 REGULATION (EU) 2022/2065 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act), dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065>

54 <https://cdt.org/insights/eu-ai-act-brief-pt-3-freedom-of-expression/>

55 Videti: <https://vp.rs/2023/09/15/zakon-o-digitalnim-uslugama-evropske-unije/>

Dosadašnja iskustva u uspostavljanju mehanizama kontrole nezavisnih tela i civilnog sektora nad razvojem i primenom veštačke inteligencije

Mehanizmi kontrole primene veštačke inteligencije i dalje su u razvoju, čak i u onim zemljama koje prednjače u razvoju i primeni VI. Međutim, iz dosadašnjih uporednih iskustava mogu se prepoznati neki trendovi, iako treba naglasiti da se oni ne odnose isključivo na primenu VI u medijskoj sferi, niti na njen uticaj na slobodu izražavanja, već na širu primenu VI i njen uticaj na širi spektar ljudskih prava i sloboda.

Institucionalna kontrola

Pre svega, *institucionalna kontrola razvoja i primene VI* vrši se od strane nezavisnih organa, poput posebnih tela zaduženih za praćenje primene propisa u oblasti VI, organa koji sprovode nadzor u oblasti zaštite podataka o ličnosti, ili je pak nadzor poveren nekolicini organa sa nadležnostima u drugim oblastima.

U zemljama članicama Evropske unije, do sada su nadzor nad primenom VI uglavnom sprovodili nezavisni organi za zaštitu podataka, koji crpe svoju nadležnost iz odredbi Opšte uredbe o zaštiti podataka, odnosno nacionalnih zakonodavstava koje uređuju automatizovanu obradu podataka o ličnosti i profilisanje. Slični trendovi primećuju se i u, na primer, nekim azijskim zemljama koje razvijaju svoja nacionalna zakonodavstva u oblasti zaštite podataka o ličnosti.

Tako, u Francuskoj je eksplicitno prepoznata nadležnost organa za zaštitu podataka (*Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés* – CNIL) za razmatranje etičkih i društvenih pitanja koja proizilaze iz razvoja digitalnih tehnologija. Ovaj organ objavio je i Akcioni plan za VI, kao i niz instrukcija kako bi se razjasnila otvorena pitanja o razvoju i primeni sistema veštačke inteligencije.⁵⁶

56 <https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/ai-watch-global-regulatory-tracker-france>

Slično je i u Italiji, gde je nacionalni organ za zaštitu podataka (*Garante Per La Protezione Dei Dati Personali*) aktivan u različitim sferama primene VI, kada ona uključuje obradu podataka o ličnosti. Tako je ovaj organ objavio niz smernica za primenu VI, poput onih za primenu sistema za automatsko prepoznavanje lica u svrhe procesuiranja krivičnih dela, ili u oblasti medicine.⁵⁷ Takođe, italijanski organ sprovodi nadzor u konkretnim slučajevima primene VI, pa je već u maju 2023. obustavio upotrebu ChatGPT-a u ovoj zemlji, zbog navodne povrede odredbi GDPR-a, tj. nezakonite obrade podataka o ličnosti za treniranje modela ChatGPT. Iako je sistem ubrzo nakon zabrane postao ponovo dostupan korisnicima u Italiji, u januaru 2024. Garante je potvrdio stav o nezakonitoj obradi podataka, nakon višemesečne istrage.

Sa druge strane, u Španiji je formirana Agencija za nadzor nad veštačkom inteligencijom (*Agencia Española de Supervisión de Inteligencia Artificial - AESIA*) čime je ova zemlja postala prva u Evropi sa specijalizovanim telom za nadzor u ovoj oblasti. Nadležnosti Agencije obuhvataju i inspekcijski nadzor i sankcionisanje za povrede odredbi Akta o veštačkoj inteligenciji, kao i savetodavnu ulogu i rad na unapređenju svesti i znanja u oblasti VI.⁵⁸

Aktom o veštačkoj inteligenciji uspostavljen je Odbor za veštačku inteligenciju, novo telo na nivou EU koje bi trebalo da doprinese efektivnoj saradnji nacionalnih nezavisnih organa i Evropske komisije u pitanjima koje uređuje Akt. Takođe, Odbor bi trebalo da koordinira i doprinese analizi i izradi smernica o različitim novim pitanjima u ovoj oblasti, kao i da pruža podršku nacionalnim organima i Komisiji u ujednačenoj primeni Akta. Odbor se sastoji od predstavnika nacionalnih organa, kao i Evropskog odbora za zaštitu podataka i još jednog novog tela uspostavljenog Aktom - Kancelarijom za VI. Ova Kancelarija sprovodi praćenje, nadzor i primenu Akta o veštačkoj inteligenciji u pogledu modela generativne VI u državama članicama EU.

Međutim, zbog pomenute veze između Akta o veštačkoj inteligenciji i Akta o digitalnim uslugama, može se zaključiti da kontrolnu ulogu nad primenom VI i to u kontekstu onlajn platformi mogu imati i posebna tela uspostavljena DSA-om: Koordinator digitalnih usluga (engl. *Digital Service Coordinator – DSC*) i Evropski odbor za digitalne usluge (engl. *European Board for Digital Services – EBDS*). Uz njih, za primenu DSA nadležna je i Evropska komisija, i to u odnosu na tzv. veoma velike onlajne platforme (engl. *Very Large Online Platforms – VLOPs*) i veoma velike pretraživače (engl. *Very Large Online Search Engines - VLOSEs*), odnosno one pružaoce digitalnih usluga koji imaju prosečno preko 45 miliona aktivnih korisnika na mesečnom nivou u EU. U odnosu na neke od najvećih platformi, poput

57 <https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/ai-watch-global-regulatory-tracker-italy>

58 <https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/ai-watch-global-regulatory-tracker-spain>

Fejsbuka, Instagrama, X-a, i Tik Toka, Komisija je već započela formalne postupke utvrđivanja odgovornosti za povrede odredbi DSA.

Kao i u slučaju Akta o VI, i DSA ostavlja mogućnost državama članicama da za DSC imenuju postojeća, ili formiraju nova tela, uz obavezan uslov njihove nezavisnosti. Većina država odlučila se za prvu opciju, pa tako ovu ulogu vrše tela poput agencija za telekomunikacije (npr. Češka), zaštitu konkurencije (npr. Luksemburg), prava potrošača i tržište (npr. Holandija), audiovizuelne i digitalne komunikacije (Francuska), itd.⁵⁹

Aktivnosti civilnog sektora

U pogledu *uloge civilnog sektora u kontroli nad razvojem i primenom VI*, dosadašnja iskustva pokazuju da je civilni sektor bio najaktivniji u onim društvima u kojima je pojačana regulatorna aktivnost u oblasti veštačke inteligencije, ili u kojima vlade postavljaju (formalno ili neformalno) razvoj i primenu VI kao jedan od prioriteta društvenog i ekonomskog razvoja. Međutim, uporedna iskustva pokazuju da je i dalje učešće civilnog sektora u razvoju strategija i politika u vezi VI nedovoljno, ili da nisu dovoljno jasno definisani uslovi pod kojima bi se to učešće obezbedilo.⁶⁰ Takođe, utisak je da, čak i kada je civilni sektor uključen u debatu o društvenim aspektima primene VI, poput etike u primeni VI, uglavnom je prostor za uticaj organizacija civilnog društva (OCD) sužen usled veće reprezentacije drugih relevantnih činilaca, poput privrednih subjekata i IT zajednice.⁶¹

Uopšteno posmatrano, nivo angažmana civilnog sektora zavisi i od niza drugih faktora, koji se mogu podeliti na *opšte i posebne*. U opšte faktore se mogu svrstati: opšti stepen zaštite ljudskih prava u jednom društvu; nivo razvijenosti civilnog društva i prostora za građansko delovanje; pozicija zemlje u širem međunarodnom kontekstu (učešće u oružanim sukobima, postojanje pojačanog talasa migracija, posebne ekonomske ili političke veze sa drugim zemljama, itd); stepen ekonomskog razvoja zemlje; stepen demokratije i stanje vladavine prava u zemlji. U posebne faktore spadaju: stepen regulatorne aktivnosti u oblasti veštačke inteligencije, uključujući i učešće države u regionalnim i/ili međunarodnim platformama koje rade na razvoju regulativa ili mekog prava u ovoj oblasti; nivo transparentnosti i otvorenosti procesa razvoja politika i praksi u oblasti VI, uključujući i prostor za međusektorsku saradnju; nivo transparentnosti algoritama; postojanje (i efikasnost) institucija nadležnih za zaštitu prava usled primene VI; razvijenost i efikasnost mehanizama zaštite.

59 Lista imenovanih DSC dostupna je na stranici: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/dsa-dscs>

60 <https://ecnl.org/publications/being-ai-ware-incorporating-civil-society-national-strategies-artificial-intelligence>

61 Videti, na primer, prezentaciju „AI Ethics, Human Rights and the Role of Civil Society”, Zuzanna Warso, dostupno na: [AI Ethics, Human Rights and the Role of Civil Society - Institute for Ethics in Artificial Intelligence \(tum.de\)](https://www.ethics-in-ai.org/en/ai-ethics-human-rights-and-the-role-of-civil-society)

Zbog svega navedenog, uloga i nivo aktivnosti civilnog sektora u razvoju i primeni VI se razlikuje od države do države, ali se može izdvojiti nekoliko različitih vidova aktivnosti OCD. Naime, civilni sektor do sada je bio aktivan u:

- ▶ praćenju procesa donošenja politika u oblasti veštačke inteligencije, a u nekim slučajevima i učešću u donošenju tih odluka,
- ▶ praćenju primene VI, uključujući i primenu VI u medijskoj sferi i na društvenim mrežama, te aktivnosti verifikacije sadržaja,
- ▶ informisanju i edukaciji javnosti o primeni VI, i društvenim posledicama koje ova primena može imati,
- ▶ iniciranju postupaka zaštite prava građana ugroženih primenom VI pred nadležnim organima.

Tako, na nivou EU, organizacije civilnog društva iniciraju postupke pred organima Unije, kako bi podstakle sprovođenje pristupa zasnovanog na ljudskim pravima u primeni VI, i novih tehnologija uopšte. Tako je, u oktobru 2021. godine, grupa organizacija⁶² podnela pritužbu evropskom Ombudsmanu, ukazujući da Evropska komisija nije izvršila procenu rizika po ljudska prava kada je odobrila podršku afričkim zemljama kroz specijalizovani Fond⁶³ kojim je trebalo da se adresiraju uzroci velikih talasa migracija. Naime, sredstva iz Fonda, neke afričke vlade iskoristile su za razvoj programa nadzora građana, poput kreiranja baza biometrijskih podataka, ili primene tehnologija za nadzor komunikacija. Nakon godinu dana rada na slučaju, Ombudsman je u novembru 2022. godine doneo odluku⁶⁴ kojom je potvrđeno da Evropska komisija nije obezbedila mehanizme koji bi omogućili sprovođenje procene uticaja projekata finansiranih iz Fonda na ljudska prava.

Jedna od najsvežijih intervencija civilnog sektora u EU nastala je kao reakcija na aktivnosti kompanije Meta koje se odnose na razvoj modela VI korišćenjem podataka o ličnosti korisnika svojih platformi. Meta je najavila da će 26. juna ažurirati svoju politiku privatnosti kako bi obezbedila pravni osnov za ovakvu obradu podataka, ali je usledila brza reakcija organizacije None of Your Business (NYOB), čiji je osnivač Maks Šrems, poznati aktivista u oblasti digitalnih prava. NYOB je podneo inicijativu nadležnim organima za zaštitu

62 Privacy International, Access Now, the Border Violence Monitoring Network, Homo Digitalis, International Federation for Human Rights (FIDH), i Sea-Watch

63 EU Emergency Trust Fund for Africa: https://ec.europa.eu/trustfundforafrica/index_en#:~:text=Our%20mission,contribute%20to%20better%20migration%20management

64 Decision on how the European Commission assessed the human rights impact before providing support to African countries to develop surveillance capabilities (case 1904/2021/MHZ), dostupno na: https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/163491#_ftn1

podataka u 11 evropskih zemalja,⁶⁵ nakon čega je Meta objavila da će pauzirati aktivnosti obrade podataka korisnika u EU za potrebe razvoja modela VI.⁶⁶

U nekoliko zemalja, organizacije civilnog društva inicirale su i strateške postupke u vezi sa primenom veštačke inteligencije u odnosu na osetljive kategorije lica. Tako je u Holandiji, nakon reakcije tamošnjeg organa za zaštitu podataka, a potom i sudskog postupka iniciranog od strane grupe organizacija, obustavljena primena algoritma za detektovanje prevara u sistemu socijalne zaštite (System Risk Indication – SyRI), koji je vršio profilisanje građana.⁶⁷ U Grčkoj, nacionalni organ za zaštitu podataka (*The Hellenic Data Protection Authority* – HDPA), pokrenuo je istragu, a potom i kaznio tamošnje ministarstvo za imigracije i azil kaznom od 175.000 evra, zbog korišćenja sistema VI za analizu ponašanja lica u imigracionim centrima.⁶⁸

Grčka i Holandija, ali i Italija, Austrija i Nemačka, su među evropskim zemljama u kojima su, uglavnom na osnovu inicijative civilnog sektora, nadležni organi za zaštitu podataka utvrdili da su aktivnosti obrade podataka od strane kompanije Clearview AI nezakonite.⁶⁹ Clearview AI, američka kompanija, kritikuje se širom Evrope zbog prikupljanja slika lica sa platformi društvenih medija i javnih veb stranica kako bi se obrađivale softverom za prepoznavanje lica. Pored toga, kompanija se našla pod lupom zbog navoda da će prodati svoje baze podataka privatnim kompanijama i agencijama za sprovođenje zakona.

Civilno društvo u EU imalo je značajnu ulogu u procesu izrade Akta o veštačkoj inteligenciji, pa je deo preporuka organizacija uključenih u zagovaranje u ovoj oblasti našao svoje mesto u konačnom tekstu Akta.⁷⁰ Međutim, od usvajanja ovog propisa otvorilo se i pitanje prostora za uticaj civilnog sektora na njegovu primenu, imajući u vidu formiranje novih institucija i mehanizama za kontrolu razvoja i primene VI. Da bi aktivnosti civilnog sektora imale smislenu ulogu u ovom procesu, potrebno je dalje unapređenje kapaciteta sektora za koordinaciju, istraživanje, zagovaranje na nacionalnim nivoima i na nivou EU, vođenje strateških parnica, kao i sprovođenje javnih kampanja i razvoj građanskih pokreta.⁷¹

65 Žalbe su podnete organima u Austriji, Belgiji, Francuskoj, Nemačkoj, Grčkoj, Italiji, Irskoj, Holandiji, Norveškoj, Poljskoj i Španiji.

66 <https://noyb.eu/en/noyb-urges-11-dpas-immediately-stop-metas-abuse-personal-data-ai>

67 ECLI:NL:RBDHA:2020:1878, Rechtbank Den Haag, C-09-550982-HA ZA 18-388 (English) (rechtspraak.nl)

68 <https://homodigitalis.gr/en/posts/132195/>

69 Videti: <https://www.forbes.com/sites/roberthart/2024/09/03/clearview-ai-controversial-facial-recognition-firm-fined-33-million-for-illegal-database/>

70 Tako je u novembru 2021, grupa od 123 organizacije objavila zajedničku poziciju o Aktu

71 Videti: *Towards an AI Act that serves people and society - Strategic actions for civil society and funders on the enforcement of the EU AI Act*, ECNL, 2024, dostupno na: https://ecnl.org/sites/default/files/2024-09/AIFUND_ECNL_AI_ACT_Enforcement_2024.pdf

Uloga nezavisnih institucija i civilnog društva u kontroli primene veštačke inteligencije u Srbiji

Na globalnom nivou, Srbija spada u zemlje sa relativno razvijenom primenom VI. Prema globalnom indeksu koji meri spremnost vlada širom sveta za primenu VI u pružanju usluga građanima, Srbija je na 57. mestu (od 193 analizirane zemlje),⁷² dok je u regionu Istočne Evrope Srbija na 11. mestu. Najbolje ocenjen element u okviru Indeksa je vizija Vlade za podršku razvoja VI, dok su najslabije ocenjeni veličina tržišta, infrastruktura i ljudski kapaciteti.

Kreiranje okruženja koje bi bilo podsticajno za razvoj veštačke inteligencije, kao i sve veći broj inicijativa javnog sektora za primenu VI, ukazalo je na potrebu da Srbija dobije i strateški okvir za razvoj i primenu VI. Međutim, opšti utisak je da svi ovi procesi i dalje u dovoljnoj meri ne uključuju civilni sektor i nezavisna tela.

Pravni i strateški okvir za uključivanje nezavisnih institucija i civilnog društva u kontrolu primene veštačke inteligencije u Republici Srbiji

I pored toga što Srbija još uvek nema poseban propis koji uređuje razvoj i primenu VI, niz propisa predviđa mehanizme za kontrolu u ovoj oblasti, kako od strane nezavisnih tela, tako i od strane civilnog sektora. Imajući to u vidu, dva su ključna pitanja:

- a) Da li, i u kojoj meri, nezavisne institucije i civilni sektor učestvuju u izradi pravila i politika koje se odnose na razvoj i primenu VI? U tom smislu, treba razmotriti postojanje i primenu adekvatnog pravnog okvira za uključivanje nezavisnih institucija i civilnog sektora u izradu pravila i politika koje se odnose na razvoj i primenu veštačke inteligencije. Ta pravila i politike mogu biti opšteg tipa, ili pak specifična samo za oblast veštačke inteligencije.
- b) Da li, i u kojoj meri, nezavisne institucije i civilni sektor učestvuju u kontroli nad primenom konkretnih projekata i inicijativa koje podrazumevaju upotrebu VI?

72 <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/>

Ovde se, zapravo, radi o formalnim i neformalnim mehanizmima kontrole, poput učešća u donošenju odluka o konkretnim projektima koji podrazumevaju primenu VI, praćenje primene ovih projekata, ili pokretanje postupaka za utvrđivanje povrede prava.

Pravni i strateški okvir za učešće nezavisnih institucija u razvoju pravila i politika koje se odnose na razvoj i primenu VI obuhvata propise koji uređuju nadležnosti ovih organa. Tako, Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (u daljem tekstu: „ZZPL“) u poslove Poverenika svrstava i davanje mišljenja Narodnoj skupštini, Vladi, drugim organima vlasti i organizacijama, o zakonskim i drugim merama koje se odnose na zaštitu prava i sloboda fizičkih lica u vezi sa obradom podataka o ličnosti⁷³. Kako sistemi veštačke inteligencije uglavnom podrazumevaju i obradu podataka o ličnosti, ovo ovlašćenje Poverenika odnosi se i na propise koji uređuju primenu veštačke inteligencije. Isto važi i za aktivnosti ovog organa na podizanju javne svesti o rizicima, pravilima, merama zaštite i pravima u vezi sa obradom podataka o ličnosti,⁷⁴ a posebno ako se radi o obradi podataka o maloletnom licu, kao i za staranje o podizanju svesti rukovaoca i obrađivača podataka u vezi sa njihovim obavezama propisanim ZZPL.⁷⁵

Sa druge strane, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti vrši nadzor i obezbeđuje primenu ZZPL,⁷⁶ što obuhvata i redovan i vanredni inspeksijski nadzor,⁷⁷ u skladu sa Zakonom o inspeksijskom nadzoru. Takođe, ovaj organ postupa i po pritužbama lica na koja se podaci odnose i utvrđuje da li je došlo do povrede Zakona.⁷⁸ Ova ovlašćenja Poverenik bi trebalo da primenjuje i u konkretnim slučajevima obrade podataka o ličnosti putem sistema veštačke inteligencije, a kako bi se utvrdilo poštovanje odredbi ZZPL ili povreda prava lica na zaštitu podataka o ličnosti.

Još jedno ovlašćenje Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti od izuzetnog je značaja za sprovođenje kontrole ovog organa nad konkretnim slučajevima obrade podataka o ličnosti putem sistema veštačke inteligencije. Naime, član 54. ZZPL, propisuje obaveznu izradu procene uticaja radnji obrade na prava građana, ako je verovatno da će neka vrsta upotrebe, posebno upotrebom nove tehnologije, prouzrokovati visok rizik za prava i slobode fizičkih lica,⁷⁹ (a za upotrebu sistema veštačke inteligencije je to neretko slučaj). U pogledu radnji obrade podataka o ličnosti povodom kojih je obavezno izvršiti procenu uticaja, Zakon predviđa da su to:

73 Član 78, stav 1, tačka 3. ZZPL

74 Član 78, stav 1, tačka 2. ZZPL

75 Član 78, stav 1, tačka 4. ZZPL

76 Član 78, stav 1, tačka 1. ZZPL

77 Član 78, stav 1, tačka 8. ZZPL

78 Član 78, stav 1, tačka 6. ZZPL

79 Član 54, stav 1 i član 54, stav 4, tačke 1 i 2

1. sistematska i sveobuhvatna procena stanja i osobina fizičkog lica koja se vrši pomoću automatizovane obrade podataka o ličnosti, uključujući i profilisanje, na osnovu koje se donose odluke od značaja za pravni položaj pojedinca ili na sličan način značajno utiču na njega;
2. obrada posebnih vrsta podataka o ličnosti ili podataka o ličnosti u vezi sa krivičnim presudama i kažnjivim delima, u velikom obimu;
3. sistematski nadzor nad javno dostupnim površinama u velikoj meri.

Ukoliko procena ukazuje da će radnje obrade proizvesti visok rizik ako se ne preduzmu mere za umanj enje rizika, rukovalac podacima o ličnosti dužan je da zatraži mišljenje Poverenika pre započinjanja radnje obrade.

Na osnovu člana 54. ZZPL, Poverenik je doneo Odluku⁸⁰ kojom se određuje lista vrsta radnji obrade podataka o ličnosti za koje se mora izvršiti procena uticaja. Odlukom Poverenika predviđeno je devet različitih vrsta radnji obrade u pogledu kojih je, pre početka obrade podataka, obavezno izvršiti procenu uticaja. Na primer, na ovoj listi su i „upotreba novih tehnologija ili tehnoloških rešenja za obradu podataka o ličnosti ili sa mogućnošću obrade podataka o ličnosti koji služe za analizu ili predviđanje ekonomske situacije, zdravlja, sklonosti ili interesovanja, pouzdanosti ili ponašanja, lokacije ili kretanja fizičkih lica“,⁸¹ kao i obrada podataka o ličnosti ukrštanjem, povezivanjem ili proverom podudarnosti iz više izvora.”⁸²

Imajući u vidu obim obrade, kao i vrste podataka koje se obrađuju, primena VI neretko zahteva sprovođenje procene uticaja. To znači da bi Poverenik mogao da igra značajnu ulogu u sprečavanju primene VI koja bi mogla da ima negativan uticaj na ljudska prava i slobode, odnosno u umanj enju rizika po ova prava. Međutim, da bi Poverenik ovo ovlašćenje i praktikovao, potrebno je da se rukovaoci podacima obraćaju ovom organu u fazi dizajna i razvoja sistema VI. Isto važi i za predlagače propisa koji predviđaju upotrebu VI, s obzirom da stav 11. člana 54. ZZPL dodatno predviđa da, ukoliko su radnje obrade podataka propisane posebnim zakonom, a radi se o obradi podataka koja je neophodna u cilju poštovanja pravnih obaveza rukovaoca, odnosno u cilju obavljanja poslova u javnom interesu ili izvršenja zakonom propisanih ovlašćenja rukovaoca, nije potrebno vršiti procenu uticaja pod uslovom da je ona već izvršena u okviru procene uticaja prilikom donošenja zakona.

80 Odluka o listi vrsta radnji obrade podataka o ličnosti za koje se mora izvršiti procena uticaja na zaštitu podataka o ličnosti i tražiti mišljenje Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti

81 *Ibid.*, član 2, stav. 5

82 *Ibid.*, član 2, stav 8.

Zakon o zabrani diskriminacije,⁸³ kojim se uređuju i ovlašćenja Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, ne pominje eksplicitno veštačku inteligenciju, ali kao jednu od nadležnosti Poverenika navodi praćenje sprovođenja zakona i drugih propisa, iniciranje donošenja ili izmene propisa i davanje mišljenja o odredbama nacрта zakona i drugih propisa u cilju unapređenja ravnopravnosti i zaštite od diskriminacije. Poverenik je ovlašćen i da upućuje preporuke mera organima javne vlasti i drugim licima za ostvarivanje ravnopravnosti i zaštite od diskriminacije. Konačno, ovaj organ postupa po pritužbama zbog diskriminacije, daje mišljenja i preporuke u konkretnim slučajevima i izriče mere⁸⁴ (meru opomene, a u slučaju da lice kome je opomena izrečena ne otkloni povredu prava, Poverenik o tome obaveštava javnost).⁸⁵ Dakle, ukoliko bi se pritužba odnosila na diskriminaciju nastalu upotrebom sistema VI, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti imao bi ovlašćenje da postupa u tom slučaju.

Slično, ni Zakon o zaštitniku građana⁸⁶ ne pominje eksplicitno veštačku inteligenciju, ali Ombudsmanu daje određena ovlašćenja koja može da primeni i u slučajevima vezanim za primenu i razvoj VI. Na primer, ovaj organ je ovlašćen da kontroliše zakonitost i pravilnost rada organa uprave, radi utvrđivanja da li je njihovim aktima, radnjama ili nečinjenjem došlo do kršenja prava građana zajemčenih Ustavom, potvrđenim međunarodnim ugovorima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, zakonima, drugim propisima i opštim aktima Republike Srbije.⁸⁷ Takođe, Zaštitnik građana je ovlašćen da Narodnoj skupštini, odnosno Vladi i organu uprave podnese inicijativu za izmenu ili dopunu zakona i drugih propisa i opštih akata, ako smatra da do povrede prava građana dolazi zbog nedostataka u propisima, kao i da inicira donošenje novih zakona, drugih propisa i opštih akata, kada smatra da je to od značaja za ostvarivanje i zaštitu prava građana.⁸⁸ Najzad, ovlašćen je da pokrene postupak pred Ustavnim sudom za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona, drugih propisa i opštih akata.⁸⁹

U kontekstu primene VI u medijima, značajnu ulogu može da ima i Regulatorno telo za elektronske medije (u daljem tekstu: REM), kao nezavisno regulatorno telo koje, po slovu zakona, vrši javna ovlašćenja u cilju: delotvornog sprovođenja utvrđene politike u oblasti pružanja medijskih usluga u Republici Srbiji; unapređivanja kvaliteta i raznovrsnosti usluga elektronskih medija; doprinosa očuvanju, zaštiti i razvoju slobode mišljenja i izražavanja i slobodnog protoka informacija; u cilju zaštite interesa javnosti u oblasti elektronskih

83 "Službeni glasnik RS" br. 22/2009 i 52/2021.

84 Član 33. Zakona o zabrani diskriminacije.

85 Član 40. Zakona o zabrani diskriminacije.

86 "Službeni glasnik RS" br. 105/2021

87 Član 19. Zakona o zaštitniku građana.

88 Član 20. Zakona o zaštitniku građana.

89 Član 22. Zakona o zaštitniku građana.

medija, obezbeđivanja pluralizma i zabrane diskriminacije i zaštite korisnika usluga elektronskih medija, u skladu sa odredbama ovog zakona, na način primeren demokratskom društvu.⁹⁰ Među nadležnosti REM-a spada i kontrola i nadzor nad radom pružalaca medijskih usluga, a u koje svrhe može i izricati mere pružaocima medijskih usluga i postupati po prijavama u vezi sa njihovim programskim delovanjem.⁹¹ Između ostalog, REM bi trebalo da se stara i da pružaoci medijskih usluga ne objavljuju sadržaje koji zloupotrebljavaju lakovernost gledalaca i slušalaca.⁹² Ove odredbe primenjive su i na eventualne povrede zakona do kojih dolazi primenom VI u elektronskim medijima.

Učešće civilnog sektora u razvoju javnih politika i propisa, pa tako i onih koji se odnose na razvoj i primenu VI, uređeno je Zakonom o planskom sistemu Republike Srbije.⁹³ Ovaj propis kao jedno od načela upravljanja sistemom javnih politika predviđa i načelo javnosti i partnerstva, koje podrazumeva da se javne politike utvrđuju u okviru transparentnog i konsultativnog procesa, odnosno da se tokom izrade i sprovođenja planskih dokumenata, kao i analize efekata i vrednovanja učinaka javnih politika, sprovodi transparentan proces konsultacija sa svim zainteresovanim stranama i ciljnim grupama, uključujući i udruženja i druge organizacije civilnog društva, naučno-istraživačke i druge organizacije, vodeći računa da se omogući ostvarivanje pojedinačnih pravnih i drugih interesa svih zainteresovanih strana i ciljnih grupa, uz istovremenu zaštitu javnog interesa. Član 30. Zakona daje ovlašćenje organizacijama civilnog društva da nadležnom organu podnesu inicijativu za izmenu, izradu i usvajanje dokumenata javnih politika, a članom 34. propisano je obavezno održavanje konsultacija u svim fazama izrade dokumenata javnih politika. Nadležni predlagač je dužan da učešće u ovim konsultacijama omogući, između ostalih, i građanima, udruženjima građana i organizacijama civilnog društva. Nadležni predlagač je dužan da razmotri sve sugestije koje zainteresovane strane iznesu, kao i da obrazloži odluku da se određeni predlozi ne uključe u dokument javne politike. Nadležni predlagač može, imajući u vidu rezultate konsultacija koje sprovodi tokom izrade dokumenta javnih politika, doneti odluku da u radnu grupu za izradu tog dokumenta uključi reprezentativne predstavnike zainteresovanih strana i ciljnih grupa.

Republika Srbija usvojila je krajem 2019. godine Strategiju razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2025. godine (u daljem tekstu: „Strategija razvoja VI“).⁹⁴ Ova Strategija daje mogućnost predstavnicima civilnog sektora da učestvuju u kreiranju politika i nadzoru nad sprovođenjem aktivnosti kroz učešće u radu Saveta za veštačku inte-

90 Čl. 6, st. 1. Zakona o elektronskim medijima, „Službeni glasnik RS” br. 92/2023

91 Čl. 7, st. 1. t. 9-11.

92 Čl. 72. st. 4. Zakona o elektronskim medijima

93 “Službeni glasnik RS” br. 30/2018.

94 Dostupno na: [Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020–2025. године \(srbija.gov.rs\)](https://www.srbija.gov.rs)

ligenciju, tela formiranog u julu 2024. godine u čiji rad nije uključena ni jedna organizacija koja se bavi zaštitom ljudskih prava, ali ni predstavnici nezavisnih tela.

U maju 2024. formirana je Radna grupa za izradu Nacrta zakona o veštačkoj inteligenciji, koji bi po zvaničnim informacijama javnosti trebalo da bude predstavljen do 31. maja 2025.⁹⁵ Takođe, u junu 2024. objavljen je Nacrt, a potom sprovedena i javna rasprava o Predlogu Strategije razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2024 – 2030. godina.⁹⁶ Novi tekst dokumenta još uvek nije objavljen.

Takođe, na osnovu Strategije razvoja VI, u februaru 2023. usvojene su i Etičke smernice za razvoj, primenu i upotrebu pouzdane i odgovorne veštačke inteligencije (u daljem tekstu Smernice). Između ostalog, Smernice predviđaju da „[u]zbunjivačima, organizacijama civilnog društva, sindikatima i drugim subjektima mora biti dostupna odgovarajuća zaštita kada prijavljuju opravdanu zabrinutost zbog korišćenja sistema veštačke inteligencije.“⁹⁷ Međutim, ovaj dokument dodatno ne razmatra ulogu nezavisnih institucija i civilnog sektora u vršenju nadzora nad razvojem i primenom VI. O učešću nezavisnih institucija i civilnog sektora u izradi Strategije razvoja VI, Akcionog plana i Nacrta etičkih smernica, biće reči u narednom odeljku Analize.

U pogledu primene VI u medijima, treba napomenuti da predložene izmene Kodeksa novinara Srbije prepoznaju potrebu da se ovo pitanje posebno adresira. Tako, predlog izmenjenog Kodeksa predviđa da mediji mogu koristiti veštačku inteligenciju u stvaranju sadržaja na društveno odgovoran i srazmeran način, i da su dužni da obaveste javnost da je sadržaj kreiran korišćenjem alata zasnovanih na VI. Takođe se eksplicitno navodi da sadržaj kreiran pomoću VI podleže uredničkoj odgovornosti, i da korišćenje tehnologije ne oslobađa novinare i urednike obaveza poštovanja Kodeksa.

U pogledu kontrole primene VI u konkretnim inicijativama ili projektima, organizacijama civilnog društva na raspolaganju je niz pravnih mehanizama. Pre svega, OCD se mogu obratiti Povereniku za informacije od javnog značaja kako bi inicirale vanredni postupak nadzora u slučajevima kada smatraju da se primenom VI vrši povreda odredaba Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Takođe, ovaj Zakon daje pravo organizacijama koje se bave zaštitom prava i sloboda da zastupaju lica na koja se podaci odnose, kako u postupku pred Poverenikom, tako i u postupcima pred nadležnim sudovima, odnosno postupku za utvrđivanje

95 <https://nitra.gov.rs/cir/ministarstvo/vesti/odrzan-prvi-sastanak-radne-grupe-za-izradu-nacrta-zakona-o-vestackoj-inteligenciji-republike-srbije>

96 <https://www.ai.gov.rs/vest/sr/1191/javna-rasprava-predlog-strategije-razvoja-vestacke-inteligencije-u-republici-srbiji-za-period-2024-2030-godina.php>

97 Etičke smernica za razvoj, primenu i upotrebu pouzdane i odgovorne veštačke inteligencije.

povrede prava na zaštitu podataka o ličnosti ili postupku za naknadu materijalne ili nematerijalne štete koja je nastala usled povreda odredbi ZZPL.⁹⁸ Slično, i Zakon o zabrani diskriminacije⁹⁹ i Zakon o zaštitniku građana¹⁰⁰ predviđaju da organizacije civilnog društva mogu zastupati lica koja smatraju da su im prava povređena. Ove mogućnosti odnose se i na slučajeve povreda koje nastaju usled primene veštačke inteligencije. Konačno, u slučajevima kada se sistemi VI razvijaju ili primenjuju (dakle, i nabavljaju) od strane organa javne vlasti, OCD mogu inicirati postupke Državne revizorske institucije, te tužilaštva, kako bi se ispitalo trošenje budžetskih sredstava u ove svrhe.

Dosadašnja iskustva u kontroli primene veštačke inteligencije u Republici Srbiji od strane nezavisnih institucija i civilnog društva

Iako važeći pravni okvir predviđa niz mogućnosti za uključivanje nezavisnih institucija i civilnog sektora u kontrolu primene veštačke inteligencije u Republici Srbiji, utisak je da one nisu u dovoljnoj meri iskorišćene. To se odnosi kako na učešće ovih aktera u razvoju politika i propisa koji uređuju primenu VI, ili primene drugih naprednih tehnologija za potrebe obrade velikog broja podataka, tako i na kontrolu koju bi mogli vršiti u pogledu konkretnih inicijativa/projekata koji podrazumevaju primenu VI.

Učešće u zakonodavnim i procesima izrade javnih politika

Tako, prilikom usvajanja Zakona o socijalnoj karti¹⁰¹ kojim se uspostavlja jedinstveni registar Socijalne karte i postavlja osnov za primenu algoritma koji obrađuje oko 130 različitih vrsta podataka o korisnicima socijalne pomoći i sa njima povezanim licima, nije uzet u obzir najveći broj primedbi i komentara organizacija civilnog društva, ali i nezavisnih tela. Tako je Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti dao mišljenje o usklađenosti predloga propisa sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti, i ukazao da procena uticaja na zaštitu podataka izrađena uz ovaj propis ne ispunjava zakonske uslove.¹⁰² Uprkos manjkavosti, Zakon je stupio na snagu, a javnost je i dalje uskraćena za informacije o funkcionisanju sistema i logici algoritma koji obrađuje podatke.

Ideja o uvođenju biometrijskog nadzora zasnovanog na primeni veštačke inteligencije na ulice Beograda, javnosti je postala poznata pre pet godina. Od tada, civilni sektor,

98 Član 85. ZZPL.

99 Član 35. stav 3. Zakona o zabrani diskriminacije.

100 Član 28. stav 2. Zakona o zaštitniku građana.

101 "Službeni glasnik RS", br. 14/2021

102 Ibidem.

međunarodni akteri, ali i šira javnost, pokušavaju da isprate formalne i praktične aspekte ove inicijative, dok Ministarstvo unutrašnjih poslova (u daljem tekstu: „MUP“) radi na obezbeđivanju pravnog osnova za primenu biometrijskog nadzora.

Tako je u septembru 2019, neposredno nakon početka primene Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, MUP izradio prvu Procenu uticaja na zaštitu podataka o ličnosti¹⁰³ za primenu biometrijskog nadzora. Dokument je dostavljen na mišljenje Povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, koji je ustanovio¹⁰⁴ da Procena uticaja ne ispunjava formalne zahteve Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Takođe, organizacije civilnog društva analizirale su ovaj dokument, i zaključile da on, između ostalog, nije utvrdio neophodnost uvođenja biometrijskog nadzora u Srbiji, niti je adekvatno razmotrio moguće rizike po ljudska prava i slobode.

Nakon toga, MUP je u dva navrata započinjao proces javne rasprave o nacrtima Zakona o unutrašnjim poslovima koji bi, između ostalog, uredio i pitanje primene biometrijskog nadzora, ali oba procesa su obustavljena usled snažne reakcije civilnog sektora, ali i šire javnosti. Prvi put, Nacrt zakona je povučen u septembru 2021. godine, nakon čega je sproveden proces neformalnih konsultacija povodom daljeg rada na Nacrtu. Treba napomenuti da je u Nacrtu procene uticaja MUP prepoznao niz rizika usled upotrebe biometrijskog nadzora, i to: neselektivnu upotrebu softvera za prepoznavanje lica; nedovoljnu transparentnost upotrebe sistema; profilisanje lica; netačnost biometrijskih podataka iz evidencija za upoređivanje; snimanje lica u privatnom prostoru; greške softvera; rizik od pristupanja podacima od strane neovlašćenih lica; rizik od zloupotreba koje mogu izvršiti ovlašćena lica; rizik od gubitka, uništenja ili izmene podataka ili izostanak nadzora; nedopušteno objavljivanje podataka.

U međuvremenu su građani i civilni sektor u javnosti nekoliko puta iznosili sumnje da je sistem za automatsko prepoznavanje lica već u upotrebi. Inicijativa Hiljade kamera¹⁰⁵ pokrenuta je kako bi se građani informisali o planovima za uspostavljanje biometrijskog video nadzora u Beogradu, ali i kako bi mapirala kamere koje su već instalirane na ulicama, a koje mogu imati tehničke predispozicije za automatsko prepoznavanje lica. Takođe, povodom sumnje građana u postojanje sistema za biometrijski nadzor, bile su i prekršajne prijave koje su dobijali pojedini učesnici ekoloških protesta krajem 2021, iako ih policijski službenici nisu identifikovali na licu mesta.¹⁰⁶ Ovaj slučaj istražio je i Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, koji je nakon vanrednog nadzora u

103 <https://www.sharefoundation.info/wp-content/uploads/MUP-Procena-uticaja-obrade-na-zastitu-podataka-o-licnosti-korisćenjem-sistema-video-nadzora.pdf>

104 <https://praksa.poverenik.rs/predmet/detalji/FB967E2A-AE57-4B2C-8F11-D2739FD85A9B>

105 [Home - #hiljadekamera#hiljadekamera](#)

106 [Invazija na privatnost - znamo gde ste bili prošlog vikenda - Istinomer](#)

MUP-u utvrdio da uređaji koje su koristili policijski službenici nemaju ni hardversku ni softversku podršku koje bi omogućile biometrijsku obradu podataka.¹⁰⁷

Drugi Nacrt zakona MUP je objavio početkom decembra 2022,¹⁰⁸ i sadržao je i ovoga puta odredbe koje su predviđale primenu biometrijskog nadzora nad javnim površinama. Za razliku od prethodnog Nacrta, mogućnost korišćenja rezultata podudarnosti biometrijskih karakteristika lica za potrebe provere identiteta stavljena u kontekst posebnih dokaznih radnji. Međutim, civilni sektor ponovio je primedbe da MUP nije izvršio procenu neophodnosti uvođenja ovakvog sistema, da je on nesrazmeran svrsi koja se želi postići, te da može imati velike posledice po prava i slobode građana. Krajem decembra, i ovaj Nacrt je povučen iz procedure, a na inicijativu predsednice Vlade, tokom januara 2023. godine započet je novi proces konsultacija zainteresovanih aktera o ovom propisu. Ovaj proces nije rezultirao novim nacrtom, niti usvajanjem zakona.

U pogledu učešća nezavisnih institucija i civilnog sektora u izradi strateškog okvira u oblasti razvoja i primene veštačke inteligencije, iskustva takođe ne pokazuju visok nivo otvorenosti i transparentnosti. Naime, niko od ovih subjekata nije bio uključen u proces izrade Strategije razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2025. godine. Radnu grupu¹⁰⁹ za izradu Strategije, činili su predstavnici državnih organa, privatnog sektora, te akademske zajednice, ali isključivo iz krugova tehničkih nauka i informacionih tehnologija. Prema rečima predstavnika organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom ljudskih prava, oni nisu bili ni obavešteni o ovom procesu.¹¹⁰ Slično je i sa institucijama Poverenika za informacije od javnog značaja, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana – ni jedan od ovih organa nije bio pozvan da učestvuje u izradi strateškog dokumenta koji određuje budućnost razvoja i primene veštačke inteligencije u zemlji.

Situacija je nešto bolja u pogledu procesa izrade Etičkih smernica za razvoj, primenu i upotrebu pouzdane i odgovorne veštačke inteligencije, kao i Nacrta nove Strategije za VI. Naime, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti bio je uključen u izradu Etičkih smernica, kao i predstavnici pojedinih organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom ljudskih prava u digitalnom okruženju. S obzirom da poziv za učešće u procesu nije bio javan, ostaje pitanje na koji način su odabrani akteri koji su učestvovali

107 [Повереник спровео поступак надзора у МУП, поводом сумњи на употребу технологије за препознавање лица \(Facial Recognition Technology\) - Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности \(poverenik.rs\)](#)

108 Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o azilu i privremenoj zaštiti; Nacrt zakona o obradi podataka i evidencijama u oblasti unutrašnjih poslova; Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima; Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o oružju i municiji; Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o nacionalnom DNK registru.

109 [Formirana radna grupa za izradu strategije razvoja veštačke inteligencije u Srbiji | PC Press](#)

110 Fokus grupa sa predstavnicima civilnog sektora, održana 8.11.2022.

u radu Radne grupe. U radnoj grupi koja je radila na nacrtu nove Strategije, učestvovali su i predstavnici Poverenika za zaštitu ravnopravnosti.

Na osnovu iskustava ovih procesa, i razgovora sa predstavnicima nezavisnih organa i civilnog sektora, stiče se opšti utisak da u Srbiji ne postoji sistemski mehanizam za informisanje o inicijativama i projekatima koji podrazumevaju primenu veštačke inteligencije. Prema rečima predstavnika civilnog sektora, ove informacije do njih dolaze uglavnom putem medija ili društvenih mreža, ili preko međunarodnih organizacija, a privatni i javni akteri pasivni su u ovakvom izveštavanju. Nekada civilni sektor i mediji proaktivno traže informacije o primeni VI, i to uglavnom od javnog sektora s obzirom da su informacije nešto dostupnije (na primer, kroz planove javnih nabavki), a rizici primene VI veći. Nezavisni organi informacije dobijaju uglavnom kroz zakonodavne procese, u kojima im se predlaže obraćajući za mišljenja na nacрте propisa.

Mediji ne izveštavaju u dovoljnoj meri o primeni VI, a kada se to i dešava, uglavnom je povod neki incident ili problem. Takođe, nema dovoljno informacija o tome da li, i u kojoj meri, mediji u Srbiji koriste VI u izveštavanju i kreiranju vesti, dok je profilisanje tek u povoju i retko se sprovodi.

Međutim, i pored toga, interesovanje u civilnom sektoru za unapređenje znanja o pitanjima primene VI je veliko, posebno u pogledu upotrebe VI u javnom sektoru. Predstavnici medijskih udruženja posebno su zainteresovani za primenu VI u medijima i posledice automatizovane obrade podataka, ali i za druge aspekte inicijativa zasnovanih na VI, poput javnih nabavki opreme i usluga, i privatno-javnih partnerstava.

Predstavnici nezavisnih institucija i civilnog sektora saglasni su da Srbija treba da prati regulatorni razvoj u EU i u oblasti veštačke inteligencije. Nezavisni organi prate i rad svojih kolega u EU, iako je i u zemljama članicama Unije praksa u ovoj oblasti još uvek u povoju. Na primer, u okviru Equinet-a, evropske mreže organa za zaštitu ravnopravnosti, diskusija o uticaju VI na ravnopravnost i njeni diskriminatorni efekti započeta je još 2018. godine. Kroz ovu, i druge mreže, te saradnju sa digitalnom zajednicom, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti radi na unapređenju kapaciteta ove institucije u oblasti VI. U Srbiji i dalje ne postoji dovoljno prilika za edukaciju u ovoj oblasti, a svi akteri se slažu da su im obuke o VI neophodne za dalji rad.

Imajući u vidu kompleksnost povreda koje mogu nastati primenom VI, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti ukazala je na potrebu razmene iskustava i znanja nezavisnih institucija u ovoj oblasti, koja bi mogla da se sprovodi i formiranjem međuresornog tela koje bi pratilo stanje ljudskih prava usled primene VI.

Predstavnici nezavisnih organa i civilnog sektora takođe smatraju da nadzor nad razvojem i primenom VI treba da funkcioniše i kroz institucije i kroz zajednicu. Smatraju da je

potrebna dodatna edukacija građana, kako bi bili spremni da pokreću postupke pred nadležnim organima, a civilni sektor bi trebalo dodatno da se angažuje na informisanju građana o bitnim aspektima primene VI. Takođe, civilni sektor treba da radi kontinuirano praćenje inicijativa koje se zasnivaju na VI, i saradnja na nivou sektora je tu neophodna, posebno imajući u vidu širok spektar prava i sloboda na koje primena VI može da utiče.

Dosadašnja praksa: biometrijski nadzor i dipfejk - izuzeci ili trendovi?

Pred nezavisnim organima u Srbiji predmeti koji su se odnosili na konkretnu povredu ljudskih prava usled primene veštačke inteligencije i dalje su izuzetno retki, ali svi organi prepoznaju prostor za delovanje u postojećim nadležnostima i mehanizmima, imajući u vidu rizike po ljudska prava i slobode koje primena VI donosi.

Neki od slučajeva koji su poznati javnosti odnose se pre svega na nabavljanje opreme i/ili primenu biometrijskog nadzora. Tako je u leto 2022. godine, rukovodstvo Doma zdravlja Stari grad u Beogradu nabavilo, a potom i kreiralo bazu biometrijskih fotografija zaposlenih za potrebe automatskog prepoznavanja lica. Svrha uvođenja ovog sistema bila je kontrola evidentiranja radnog vremena zaposlenih. Na inicijativu organizacije Partneri Srbija, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti sproveo je vanredni nadzor, utvrdio da obrada podataka nema pravni osnov i naložio rešenjem brisanje svih podataka o ličnosti zaposlenih prikupljenih u ove svrhe.¹¹¹

Nabavka opreme sa mogućnošću automatskog prepoznavanja lica, i bez postojanja adekvatnog pravnog osnova, uzela je maha među organima vlasti u Srbiji. Prema istraživanju BIRN-a Srbija, video nadzor sa mogućnostima prepoznavanja i detekcije lica nabavljen je, između ostalog, i za desetine škola, vrtića i studentskih domova širom Srbije, a ovom tehnologijom pokrivena su i mnoge ulice, pijace, opštinske zgrade i javna preduzeća.¹¹² Zbog mogućeg uticaja na pravo na privatnost ali i na osećaj lične bezbednosti, slobode i posledičnih promena ponašanja dece, Partneri Srbija se obratila Povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti sa inicijativom za nadzor u ovim subjektima. Nakon sprovedenog nadzora u pisanoj formi, odnosno pisanog izjašnjenja subjekata nadzora, ovaj organ je zaključio da oprema koja ima mogućnost prepoznavanja lica nije u upotrebi, te da nema osnova za dalje postupanje. Ostaje, međutim, pitanje po kom pravnom osnovu je ova oprema uopšte i nabavljena, o čemu se Poverenik nije izjašnjavao. Dodatno zabrinjava pomenuti trend nabavke ove opreme, bez konkretne reakcije nadležnih organa, ali i svesti o mogućim posledicama po najosetljivije kategorije lica.

111 Videti: [Poverenik na osnovu inicijative Partnera Srbija zabranio Domu zdravlja Stari Grad obradu biometrijskih podataka zaposlenih](#) | PARTNERS-SERBIA

112 Videti: [Oprema za prepoznavanje lica u školama i vrtićima](#) | BIRN

U kontekstu slobode izražavanja svakako da su najrelevantniji slučajevi prikazivanja dipfejk sadržaja na TV Pink, inače televiziji koja ima nacionalnu frekvenciju za emitovanje. Prvi put to je učinjeno tokom leta 2023. godine, kada je vlasnik TV Pink Željko Mitrović, na svojim društvenim mrežama, a potom i u TV programu, objavljivao dipfejk materijale koji su prikazivali opozicione političare – Dragana Đilasa, Mariniku Tepić, Vuka Jeremića. Materijali su prikazivali političare u kontekstu emisije „Utisak nedelje,” pripisujući im lažne izjave. Pored emitovanja u programu koji je Mitrović nazvao „satiričnim”, delovi sadržaja su dalje prikazivani i u priložima informativnog programa TV Pink. REM se ovim povodom, nakon hitne sednice, oglasio saopštenjem,¹¹³ ali je izostala bilo kakva formalna intervencija. Oštećeni su se obratili sudu za zaštitu svojih prava, pa je tako Viši sud u Beogradu doneo presudu kojom je „zabranio Željku Mitroviću i PINK Media Group da snimak napravljen uz pomoć veštačke inteligencije, takozvani „dipfejk”, koji sadrži lažnu audio i video obradu mog lika i dela, emituju u TV programu, repriziraju ili na bilo koji drugi način učine dostupnim gledaocima televizije.”¹¹⁴ Ovo je prvi put da je neki sud u Srbiji, bar po informacijama dostupnim javnosti, odlučivao o korišćenju dipfejka u medijima.

113 Zapisnik sa 4. hitne sednice u 2023. godini 21.08.2023.pdf

114 Videti: [Sud zabranio Željku Mitroviću i Pinku da emituju lažni Đilasov snimak](#)

Zaključci i preporuke

I pored ubrzanog razvoja veštačke inteligencije, i njene primene u širokom spektru društvenih oblasti, ali i ubrzanom razvoju pravnog i strateškog okvira koji ovu primenu reguliše, efikasni mehanizmi kontrole u ovoj oblasti još uvek nisu dovoljno razvijeni. Srbija u tom smislu nije izuzetak, ali ono što našu državu izdvaja jeste posebna posvećenost donosioca odluka procesu digitalizacije i podršci razvoja sektora informacionih tehnologija uopšte. Ta posvećenost ogleda se i kroz usvajanje strateškog okvira za razvoj i primenu VI, razvoj institucionalnog okvira, saradnju sa privatnim sektorom i akademskom zajednicom u ovoj oblasti, te niz državnih inicijativa koje podrazumevaju primenu veštačke inteligencije. Međutim, utisak je da ove inicijative ne prati adekvatno razmatranje mogućeg uticaja veštačke inteligencije na ljudska prava, niti razvoj institucionalnih i vaninstitucionalnih mehanizama kontrole nad primenom VI, iako su to preporuke međunarodnih organizacija čija je i Republika Srbija članica, poput Saveta Evrope i učesnica OEBS-a. Nedavni procesi izrade strateškog okvira, kao i zakona koji predviđaju primenu VI, ukazali su na potrebu da procesi donošenja odluka u ovoj oblasti budu transparentniji i otvoreniji, što je neizostavan preduslov i transparentnije primene VI. Primer Nacrta zakona o unutrašnjim poslovima, koji je dva puta povučen iz procedure, dokaz je u kojoj meri je učešće svih zainteresovanih subjekata u dijalogu o potrebi i posledicama primene VI u jednom društvu, nužan element procesa donošenja odluka u ovoj oblasti.

Potencijalni rizici primene VI po ljudska prava i slobode, uključujući i slobodu izražavanja, u Republici Srbiji do sada su razmatrani samo na načelnom nivou. I pored mogućnosti za pokretanje postupaka u slučajevima povreda prava građana predviđenih važećim propisima, u Srbiji još uvek nisu razvijeni trajni i održivi mehanizmi koji bi omogućili nezavisnim organima i civilnom sektoru kontrolu nad primenom VI. Formiranje Saveta za veštačku inteligenciju može biti prvi korak ka tom cilju, ali se postavlja pitanje u kojoj meri će i ovo telo imati kapacitet da prati pojedinačne inicijative primene VI. Takođe, iako u civilnom sektoru i nezavisnim organima postoji visok nivo svesti o rizicima primene VI, postupci zaštite prava građana usled primene VI su i dalje retki, i imaju delimičan uspeh. Takođe, kapacitet ovih aktera još uvek nije razvijen u dovoljnoj meri, kako bi mogli da sprovede efikasnu kontrolu nad razvojem i primenom VI, dok pristup informacijama o samim sistemima gotovo da i ne postoji, pa je i praktično otežano iniciranje postupaka nadzora.

Imajući sve to u vidu, u nastavku su date preporuke za unapređenje postojećih, i razvoj dodatnih mehanizama kontrole primene VI od strane nezavisnih organa i civilnog sektora. Preporuke su grupisane u tri kategorije, namenjene donosiocima odluka (izvršnoj i zakonodavnoj vlasti), nezavisnim organima i organizacijama civilnog društva.

Izvršna i zakonodavna vlast trebalo bi da:

- ▶ prilikom donošenja propisa i politika koji se odnose na primenu VI u potpunosti primenjuju važeći pravni okvir Republike Srbije koji propisuje mehanizme za učesće nezavisnih institucija i civilnog sektora;
- ▶ procese donošenja odluka o konkretnim projektima razvoja i primene VI koje inicira, podržava ili finansira država učini transparentnim i otvorenim;
- ▶ procese javnih nabavki, kao i međunarodne sporazume kojima se ugovara nabavka opreme i usluga u oblasti VI, učini dostupnim javnosti;
- ▶ razmotri izradu smernice za javne nabavke opreme i/ili usluga koje se zasnivaju na VI, kako bi se uzeli u obzir standardi ljudskih prava;
- ▶ uspostavi primenjive i efikasne mehanizme nadzora nad primenom VI u privatnom sektoru;
- ▶ obezbedi efikasne pravne lekove za odluke zasnovane na automatskoj obradi podataka;
- ▶ obezbedi adekvatnu zaštitu prava građana, unapređenjem kapaciteta nezavisnih institucija i pravosuđa za postupanje u predmetima koji podrazumevaju primenu VI (što podrazumeva i obezbeđivanje adekvatnih budžeta za rad ovih organa);
- ▶ pravni okvir koji bi uredio primenu VI uzme u obzir najviše međunarodne standarde u ovoj oblasti, uključujući i:
 - opropisivanje obaveze sprovođenja i objavljivanja procene uticaja na ljudska prava za proizvođače ali i korisnike sistema VI;
 - opropisivanje obaveze objavljivanja procene uticaja na ljudska prava;
 - opropisivanje jasne obaveze o transparentnosti sistema VI.

Nezavisne institucije trebalo bi da:

- ▶ dodatno jačaju svoje kapacitete za praćenje razvoja i primene VI, te postupanja u predmetima koji podrazumevaju primenu VI;
- ▶ unaprede saradnju sa međunarodnim telima i organizacijama koje se bave pitanjima zaštite prava usled primene novih tehnologija;
- ▶ unaprede saradnju sa civilnim sektorom u oblasti razmene informacija i praćenja razvoja i primene VI;
- ▶ unaprede međusobnu saradnju na praćenju razvoja i primene VI;
- ▶ iniciraju samostalno, u skladu sa svojim ovlašćenjima, postupke nadzora ili zaštite prava lica usled primene veštačke inteligencije;

- ▶ objavljuju uputstva, smernice, mišljenja i druge instrukcije, u skladu sa svojim ovlašćenjima, za javni i privatni sektor o poštovanju standarda ljudskih prava prilikom razvoja i primene veštačke inteligencije;
- ▶ sprovode kampanje informisanja i edukacije građana o njihovim pravima u ovoj oblasti.

Organizacije civilnog društva trebalo bi da:

- ▶ dodatno jačaju svoje kapacitete u oblasti veštačke inteligencije, uključujući i angažovanje većeg broja stručnjaka iz oblasti informacionih tehnologija;
- ▶ jačaju saradnju sa međunarodnim organizacijama i mrežama koje imaju ekspertizu u oblasti zaštite ljudskih prava usled primene novih tehnologija, uključujući VI;
- ▶ aktivno prate projekte, strateške pravce i razvoj pravnog okvira u oblasti VI;
- ▶ iniciraju i učestvuju u javnim debatama i raspravama o primeni VI i njenom uticaju na ljudska prava i slobode;
- ▶ jačaju saradnju sa razvojnim sektorom, i privatnim sektorom, uopšte;
- ▶ unapređuju kapacitet svojih korisnika o pravima u pogledu primene VI;
- ▶ iniciraju postupke pred nezavisnim organima i sudovima za zaštitu prava usled primene VI;
- ▶ sprovode kampanje informisanja i edukacije građana o primeni VI, njenom uticaju na ljudska prava i slobode, i pravima građana u tom pogledu.

Izvori

Propisi

Okvirna konvencija Saveta Evrope o veštačkoj inteligenciji, ljudskim pravima, demokraciji i vladavini prava - (*Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*)

Uredba (EU) 2022/2065 Evropskog parlamenta i Saveta od 19. oktobra 2022. o jedinstvenom tržištu digitalnih usluga i izmeni Direktive 2000/31/EC (Akt o digitalnim uslugama) - (*Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act)*)

Uredba (EU) 2016/679 Evropskog parlamenta i Saveta od 27. aprila 2016. o zaštiti fizičkih lica u odnosu na obradu ličnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka i o stavljanju Direktive 95/46/EZ van snage (Opšta uredba o zaštiti podataka EU) - (*Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)*)

Uredba (EU) 2024/1689 Evropskog parlamenta i Saveta od 13. juna 2024. o utvrđivanju usklađenih pravila o veštačkoj inteligenciji i o izmeni uredaba (EZ) br. 300/2008, (EU) br. 167/2013, (EU) br. 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 i (EU) 2019/2144 i direktiva 2014/90/EU, (EU) 2016/797 i (EU) 2020/1828 (Akt o veštačkoj inteligenciji) - (*Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act)*)

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Sl. glasnik RS, br. 87/2018

Zakon o zabrani diskriminacije, Sl. glasnik RS, br. 22/2009 i 52/2021

Zakon o zaštitniku građana, Sl. glasnik RS, br. 105/2021

Zakon o elektronskim medijima, Sl. glasnik RS, br. 92/2023

Zakon o planskom sistemu Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 30/2018

Zakon o socijalnoj karti, Sl. glasnik RS, br. 14/2021

Zakon o inspekcijskom nadzoru, Sl. glasnik RS, br. 36/2015, 44/2018 - dr. zakon i 95/2018

Smernice i izveštaji

Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2025. godine, Sl. glasnik RS, br. 96/2019

Etičke smernice za razvoj, primenu i upotrebu pouzdane i odgovorne veštačke inteligencije, Sl. glasnik RS, br. 23/2023

Odluka o listi vrsta radnji obrade podataka o ličnosti za koje se mora izvršiti procena uticaja na zaštitu podataka o ličnosti i tražiti mišljenje Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Sl. glasnik RS, br. 45/2019

Izveštaj Specijalnog izvestioca UN-a za slobodu mišljenja i izražavanja od 29. avgusta 2018, dostupno na engleskom jeziku na: AI-and-FOE-GA.pdf (freedex.org)

Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression

Izveštaj Specijalnog izvestioca UN-a za prava lica sa invaliditetom, od 28. decembra 2021, dostupno na engleskom jeziku na: <https://digitallibrary.un.org/record/3956054>

Rights of persons with disabilities: report of the Special Rapporteur on the Rights of Persons with Disabilities

Šnurenko I, Murovana I, Kušču Ibrahim, Demeriel T, *Artificial intelligence: media and information literacy, human rights and freedom of expression*, UNESCO Institute for Information Technologies in Education, TheNextMinds (UK), dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000375983>

ECNL report, commissioned by the European AI & Society Fund - Towards an AI Act that serves people and society - *Strategic actions for civil society and funders on the enforcement of the EU AI Act*, ECNL, 2024.

Savet Evrope, Komesar za ljudska prava „Veštačka inteligencija: Deset koraka za zaštitu ljudskih prava", 2019, dostupno na: <https://rm.coe.int/-/1680997222>

Kodeks dobre prakse u suzbijanju dezinformacija, usvojen 2018, a unapređen 2022, dostupno na: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/code-practice-disinformation> - *The Strengthened Code of Practice on Disinformation 2022*

London Policing Ethics Panel, Final Report on Live Facial Recognition, 2019 http://www.policingethicspanel.london/uploads/4/4/0/7/44076193/live_facial_recognition_final_report_may_2019.pdf

Izveštaj „Generative AI in Journalism: The Evolution of Newswork and Ethics in a Generative Information Ecosystem”, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/379668724_Generative_AI_in_Journalism_The_Evolution_of_Newswork_and_Ethics_in_a_Generative_Information_Ecosystem

Decision on how the European Commission assessed the human rights impact before providing support to African countries to develop surveillance capabilities (case 1904/2021/MHZ), dostupno na: https://www.ombudsman.europa.eu/en/decision/en/163491%23_ftn1

Kancelarija predstavnice OEBS-a za slobodu medija (RFOM), „Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja u fokusu – priručnik za razvoj politika", 2021, dostupno na: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/510332> - *Spotlight on AI and freedom of expression – SAIFE, 2021*

Članci i vebsajtovi

Kostić, B. "Veštačka inteligencija: Uticaj na slobodu izražavanja, medijske perspektive i regulatorni trendovi", 2021, dostupno na: <https://rm.coe.int/mil-study-3-bhs-pdf-artificial-intelligence/1680a81731>

Padden, M. „The transformation of surveillance in the digitalisation discourse of the OECD: a brief genealogy”, 2023, dostupno na: <https://policyreview.info/articles/analysis/transformation-of-surveillance-in-digitalisation-discourse>

Warso, Z. „AI Ethics, Human Rights and the Role of Civil Society”, 2021. dostupno na: <https://www.ieai.sot.tum.de/ai-ethics-human-rights-and-the-role-of-civil-society/>

D. Leslie, Christopher Burr, Mhairi Aitken, Josh Cows, Mike Katell, & Morgan Briggs, Artificial Intelligence, Human Rights and the Rule of Law - A Primer (2021),

dostupno na: <https://edoc.coe.int/en/artificial-intelligence/10206-artificial-intelligence-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law-a-primer.html>

Article 19, When Bodies Become Data: Biometric Technologies and Freedom of Expression - <https://www.article19.org/biometric-technologies-privacy-data-free-expression/#:~:text=How%20can%20we%20protect%20the,and%20use%20of%20biometric%20technologies.>

What is artificial intelligence (AI)? <https://www.ibm.com/topics/artificial-intelligence#toc-what-is-ar-DhYPPT4m>

Journalism, media, and technology trends and predictions 2023 <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/journalism-media-and-technology-trends-and-predictions-2023>

Artificial intelligence: the new eyes of surveillance <https://www.forbes.com/councils/forbestechcouncil/2024/02/02/artificial-intelligence-the-new-eyes-of-surveillance>

An Overview of the Impact of GenAI and Deepfakes on Global Electoral Processes

<https://www.ispionline.it/en/publication/an-overview-of-the-impact-of-genai-and-deepfakes-on-global-electoral-processes-167584>

Deepfakes, Cheapfakes, and Twitter Censorship Mar Turkey's Elections

<https://www.wired.com/story/deepfakes-cheapfakes-and-twitter-censorship-mar-turkeys-elections/>

The use of AI in the media sector: policy and legislative developments at the EU level

<https://www.ai4media.eu/the-use-of-ai-in-the-media-sector-policy-and-legislative-developments-at-the-eu-level/>

Human rights protections...with exceptions: what's (not) in the EU's AI Act deal

<https://www.accessnow.org/whats-not-in-the-eu-ai-act-deal/>

EU's AI Act fails to set gold standard for human rights

<https://edri.org/our-work/eu-ai-act-fails-to-set-gold-standard-for-human-rights/>

EU AI Act Brief – Pt. 3, Freedom of Expression

<https://cdt.org/insights/eu-ai-act-brief-pt-3-freedom-of-expression/>

Zakon o digitalnim uslugama Evropske unije – novi izazov za tehnološke kompanije

<https://vp.rs/2023/09/15/zakon-o-digitalnim-uslugama-evropske-unije/>

AI Watch: Global regulatory tracker - France

<https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/ai-watch-global-regulatory-tracker-france>

AI Watch: Global regulatory tracker - Italy

<https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/ai-watch-global-regulatory-tracker-italy>

AI Watch: Global regulatory tracker - Spain

<https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/ai-watch-global-regulatory-tracker-spain>

Being Ai-Ware: Incorporating Civil Society Into National Strategies On Artificial Intelligence

<https://ecnl.org/publications/being-ai-ware-incorporating-civil-society-national-strategies-artificial-intelligence>

noyb urges 11 DPAs to immediately stop Meta's abuse of personal data for AI

<https://noyb.eu/en/noyb-urges-11-dpas-immediately-stop-metas-abuse-personal-data-ai>

The Hellenic Data Protection Authority fines the Ministry of Migration and Asylum for the "Centaurus" and "Hyperion" systems with the largest penalty ever imposed to a Greek public body <https://homodigitalis.gr/en/posts/132195/>

Clearview AI—Controversial Facial Recognition Firm—Fined \$33 Million For ‘Illegal Database’

<https://www.forbes.com/sites/roberthart/2024/09/03/clearview-ai-controversial-facial-recognition-firm-fined-33-million-for-illegal-database/>

Government AI Readiness Index 2023 <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/>

Invazija na privatnost - znamo gde ste bili prošlog vikenda - Istinomer <https://www.istinomer.rs/analize/invazija-na-privatnost-znamo-gde-ste-bili-proslog-vikenda/>

Poverenik na osnovu inicijative Partnera Srbija zabranio Domu zdravlja Stari Grad obradu biometrijskih podataka zaposlenih <https://www.partners-serbia.org/post?id=458>

Mapirana oprema za prepoznavanje lica širom Srbije: Pod nadzorom i škole, vrtići i pijace <https://birn.rs/oprema-za-prepoznavanje-lica-u-skolama-i-vrticima/>

Sud zabranio Željku Mitroviću i Pinku da emituju lažni Đilasov snimak

<https://nova.rs/vesti/politika/sud-zabranio-zeljku-mitrovicu-i-pinku-da-emituju-lazni-djilasov-snimak/#:~:text>

What is Deepfake Technology? | Definition from TechTarget

Home - #hiljadekamera#hiljadekamera

Zapisnik sa 4. hitne sednice u 2023. godini 21.08.2023.pdf

ECLI:NL:RBDHA:2020:1878, Rechtbank Den Haag, C-09-550982-HA ZA 18-388 (English)
(rechtspraak.nl)

